

**СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ**

Факультет гуманітарних та соціальних наук

Кафедра української філології та журналістики

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

освітньо-кваліфікаційного рівня МАГІСТР

напряму підготовки **014 «Середня освіта»**

спеціальності **014.01 «Українська мова та література»**

на тему: *«Психологізм малої прози Григорія Косинки: експресіоністичні
акценти крізь призму ідіостилю»*

Виконав: студент групи **СОУМ- 20 зм**

Шумелда Алла Сергіївна

(прізвище, та ініціали)

(підпис)

Керівник проф. Пустовіт В.Ю.

(прізвище та ініціали)

.....
(підпис)

Завідувач кафедри Бондаренко Г.П.

(прізвище та ініціали)

.....
(підпис)

Рецензент Бовт А.Ю.

(прізвище та ініціали)

Сєвєродонецьк – 2021

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

Факультет гуманітарних та соціальних наук

Кафедра української філології та журналістики

Освітньо-кваліфікаційний рівень: магістр

Напрямок підготовки: 014 «Середня освіта»

Спеціальність 014.01 «Українська мова та література»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

“ _____ ” _____ 2021 року

З А В Д А Н Н Я НА МАГІСТЕРСЬКУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

ШУМЕЛДІ АЛЛІ СЕРГІЇВНІ
(батькові)

(прізвище, ім'я, по

Тема роботи : *«Психологізм малої прози Григорія Косинки:
експресіоністичні акценти крізь призму ідіостилю»*

Спеціальні завдання: з'ясувати особливості листа як мемуарного жанру; простежити еволюцію світогляду письменника з урахуванням контекстів доби та взаємозв'язку епістолярію з художньою літературою; визначити науково-методичні основи й особливості використання епістолярію письменника на уроках української літератури.

Керівник роботи – Пустовіт Валерія Юріївна, доктор філологічних наук, професор затвержені наказом вищого навчального закладу від “ _____ ” _____ 20__ року № _____

2. Термін подання студентом роботи 1 грудня 2021 року.

3. Вихідні дані до роботи: визначити теоретично-методологічні засади у дослідженні мемуаристики, зокрема докладно зупинитися на щоденниках та епістолярію; прослідкувати як змінювалася оцінка творчості письменника літературною критикою; з'ясувати роль табірної листування; визначити жанрово-стильові особливості епістол (виявити індивідуальні риси, засоби поезики); виокремити лінгвокультурологічний дискурс; простежити еволюцію осмислення особистості письменника за щоденниками; розробити методику вивчення творчості митця в закладах освіти; зробити висновки.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслеників)

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
I	Пустовіт В.Ю., професор, наук. керівник		
II	Пустовіт В.Ю., професор, наук. керівник		
III	Пустовіт В.Ю., професор, наук. керівник		
висновки	Пустовіт В.Ю., професор, наук. керівник		
додатки	Пустовіт В.Ю., професор, наук. керівник		
Оформлення списку літератури	Пустовіт В.Ю., професор, наук. керівник		

7. Дата видачі завдання_березень 2021 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з / п	Назва етапів дипломного дослідження	Строк виконання етапів	Примітка
1	Збір інформації, робота над бібліографією	15.03.21	Виконано
2	Актуалізація теми, постановки мети і завдань дослідження, складання робочого плану	22.04.21	Виконано
3	I розділ (§1.1.): визначення наукової парадигми сучасної мемуаристики; §1.2. Аналіз наукової літератури з дослідження епістолярію; §1.3. визначення корпусу досліджень про творчість Григорія Косинки	18.05.21	Виконано
4	II розділ (§2.1.) опис табірному листування митця; жанрово-стильові особливості епістол (§2.2.); §2.3. лінгвокультурологічний дискурс листів письменника	10.09.21	Виконано
5	III розділ (§3.1.) аналіз тексту табірному щоденника та повоєнного (§3.2.)	12.10.21	Виконано
6	Робота над висновками, оформлення додатків	30.11.21	Виконано
7	Підготовка до друку наукової статті	20.03.21	Виконано

Студент

(підпис)

Шумєлда А.С.

(прізвище та ініціали)

Керівник роботи -----

(підпис)

Пустовіт В.Ю.

(прізвище та ініціали)

Примітки:

- 1.Форму призначено для видачі завдання студенту на виконання дипломного проекту (роботи) і контролю за ходом роботи з боку кафедри
- 2.Розробляється керівником дипломного проекту (роботи). Видається кафедрою.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
§1.1. Теоретичні основи психологізму в українській літературі кінця XIX – початку XX ст.....	15
§1.2. Літературознавчий вектор досліджень малої прози Г. Косинки.....	22
РОЗДІЛ II. ФЕНОМЕН ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ КОСИНКИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПСИХОАНАЛІТИЧНОЇ ТЕОРІЇ	
§ 2.1. Експресіоністичні елементи в художній структурі творів Г. Косинки.....	26
§ 2.2. Психологізм художньої деталі в новелах Г. Косинки.....	31
§2.3. Монолог та діалог як важливі засоби розкриття психології малої прози Г. Косинки.....	38
РОЗДІЛ III. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ХУДОЖНЬОЇ МАЛОЇ ПРОЗИ	
§ 3.1. Специфіка вивчення української новелістики в середній школі.....	46
§ 3.2. Модель вивчення новелістики Г. Косинки.....	49
ВИСНОВКИ	63
Список використаних джерел	66
Додатки	73

ВСТУП

Актуальність дослідження. Інтерес до людської психології письменники завжди пов'язували з майстерністю психологічного аналізу, завдяки чому поглиблюється багатогранність художніх образів, з'являється можливість проникнути у внутрішній світ героя замість конкретно-історичного зображення. Проблема зображення художнього психологізму цікавила багатьох письменників кінця XIX – початку XX ст. Це і В. Стефаник, Б. Лепкий, А. Катренко, М. Яцків, І. Франко та ін. Не залишилася непоміченою постать і Г. Косинки. Він багато зробив для того, щоб у літературі домінуючим став саме психологічний аспект.

Творчість Г. Косинки хоча й незначна за обсягом, але завжди привертала увагу і була в центрі уваги дослідників різних часів М. Рильський [63], В. Агеєва [1], Р. Мовчан [50], О. Хоменко [80], Л. Кавун [19, 20, 21, 22, 23], М. Наєнко [55], Г. Штонь [84].

Наприкінці 2019 року, коли минало фактично ніким не відзначене 120-річчя від дня народження Григорія Косинки, видавництво «Саміт-книга» при фінансовій підтримці Київської міської державної адміністрації випустило в світ нове і найповніше видання спадщини Григорія Косинки (наклад 300 прим.), до якого, крім наукового дослідження С. Гальченка, увійшли три автобіографії письменника, усі завершені літературні твори і публіцистика, а також хоч і невелике за обсягом, але надзвичайно цінне, листування, значна частина якого зберігалася в засекречених архівах ДПУ–НКВС–МДБ–КДБ.

У нинішньому досить об'ємному за обсягом (744 стор.) виданні надруковані і вибрані спогади друзів та рідних Г. Косинки – матері Наталії Стрілець і вірної дружини Тамари Михайлівни Мороз-Стрілець, а також документи зі справ-формулярів та справи скороспінного слідства, яке обірвало життя талановитого і перспективного прозаїка.

Мала проза письменника, зокрема новелістика являє собою показовий взірець художніх шукань і знахідок, якими українська проза першої третини XX століття просувалася (рухалася) від «старого» реалізму до модерних

форм естетичного мислення. Особливо складним і неоднозначним в історії нашої літератури став період 20-30-х років ХХ століття. Час, коли в літературу прийшли нові яскраві таланти, які шукали нових способів художнього відтворення життя. Новітні погляди на мистецтво слова, модернізм у його найрізноманітніших проявах і тогочасна ідеологія – все це призвело до заборони творчості письменників доби розстріляного відродження, куди ввійшов і Г. Косинка.

З огляду на це надзвичайно важливим видається наукове дослідження художньої спадщини відомого українського новеліста Григорія Косинки (Григорій Михайлович Стрілець (1899-1934), який жив у часи складного історичного періоду української держави – першої половини ХХ століття і писав про факти й процеси розвитку українського села, про зростання національної самосвідомості українців, про загальнолюдські цінності. У зв'язку з ідеологічними заборонами тогочасної влади творчість митця в повному обсязі не була досліджена його сучасниками. І тому на сьогодні проблема психологізму малої прози Г. Косинки є актуальною і потребує наукового обґрунтування.

Мета дослідження – визначити особливості психологізму малої прози Григорія Косинки, експресіоністичні акценти крізь призму ідіостилю.

Реалізація мети передбачає розв'язання наступних **завдань**:

- з'ясувати теоретичні основи психологізму в українській літературі помежів'я століть;
- проаналізувати літературознавчий вектор досліджень малої прози Г. Косинки;
- дослідити феномен письменницької творчості крізь призму психоаналітичної теорії;
- розробити модель вивчення новелістики в середній школі.

Об'єкт дослідження – новелістика Г. Косинки.

Предмет дослідження – психологізм художньої деталі в малій прозі письменника.

Специфіка матеріалу й характер поставлених завдань зумовили вибір **методів дослідження**. Основним у роботі став біографічний метод, який виступав ілюстративним матеріалом до творчості. Системний метод, необхідний для дослідження змістовно-формальних ознак літературного процесу. Застосування культурно-історичного методу дозволило розглянути поезію письменника в контексті суспільно-політичних змін й ідеологічних зрушень епохи. Типологічний метод посприяв виявити спільні та відмінні риси в аспекті жанру й поетики.

Теоретико-методологічну основу магістерської роботи визначають праці літературознавців того часу. Загальнотеоретичні засади роботи ґрунтуються на працях М. Бахтіна, О. Білецького, І. Денисюка, Ю. Лотмана, Є. Мелетинського, І. Смирнова, В. Фащенко, Л. Чернець, Д. Чижевського. Проблеми жанрової теорії та історії української літератури ХХ ст. висвітлюються у дослідженнях В. Агєєвої, Т. Бовсунівської, О. Бровко, М. Васьківа, А. Гуляка, Т. Гундорової, О.Єременко, М. Жулинського, М. Ільницького, Ю. Коваліва, Н. Копистянської, Н. Мафтин, Л. Мацевко-Бекерської, С. Павличко, В. Поліщука, Г. Семенюка, А. Ткаченка, М. Ткачука, О. Філатової та ін.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що вперше в українському літературознавстві проведено комплексний аналіз психологізму новелістики письменника, визначено експресіоністичні аспекти крізь індивідуальний стиль Григорія Косинки. Теоретичні положення і висновки дослідження суттєво доповнюють уявлення про специфіку літературного процесу 20-30 рр. ХХ ст. в Україні, роль Григорія Косинки в історії національної літератури, феномен митця як видатного новеліста-класика.

Практичне значення роботи полягає в можливості застосування основних положень і результатів дослідження для глибокого вивчення творчості Григорія Косинки, з'ясування його ролі й місця в літературному

процесі ХХ ст. Матеріали роботи можуть бути застосовані під час уроків, занять гуртків, спецкурсів.

Апробація результатів дослідження. Матеріали роботи проходили апробацію в лекційному й практичному курсі історії української літератури під час педагогічної практики.

Окремі аспекти дослідження були викладені в матеріалах статті: «Психологізм художньої деталі в новелах Григорія Косинки» // **Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»**: Зб. наук. праць. – , 2021. – Вип. 69. – С.

Творчість Григорія Косинки (справжнє прізвище Григорій Стрілець. – прим. наша. – А.Ш.) посідає значне місце в когорті представників «розстріляного відродження», його по праву вважають видатним новелістом 20-х років минулого століття.

Новелістичні дебюти припадають на бурхливі роки 1920-1922, і хоча художня спадщина складається лише з тридцяти новел і нарисів, поява їх привертала увагу не лише письменників, а й критиків та літературознавців. Він є автором збірок новел «На золотих богів» (1922), «Заквітчаний сон» (1923), «Мати» (1925), «В житах» (1926), «Політика» (1927), «Циркуль» (1930), «Серце» (1933).

Проблема художнього психологізму в 1920-ті роки була однією з тих проблем, навколо яких розпалювалися суперечки, йшла гостра боротьба різних, подекуди діаметрально протилежних поглядів. Уже в перших новелах письменника «Під брамою собору», «За земельку», «Сходка», «Перед світом», «На золотих богів» автор майстерно змальовує психологічні стани героїв, використовує ліризм, виразні деталі, натяки, окремі, добре дібрані вислови, щоб, звернувшись до активного сприйняття читача, змусити його доповнити й дібрати образ, з маленької деталі відтворити ціле, домислити всю картину.

Спадщина письменника різноаспектно досліджувалася такими науковцями, як Жулинський М., Кислий Ф., Музичка А., Наєнко М., Непорожній О. та ін.

Спираючись на кращі здобутки світової літературної класики і розвиваючи традиції української прози, Г. Косинка багато робить для того, щоб у літературі домінуючим став саме психологічний аспект дійсності. Недаремно у автобіографії письменник згадав про попередників, яких вважав учителями: «Винниченко, Стефаник, Кнут Гамсун, Васильченко» [1, с.12]. Саме класики внесли в літературу нові принципи зображення, на перше місце висунули порухи людської душі за тих чи інших обставин, дійсність вони показували не відсторонено, а крізь призму внутрішніх переживань героїв.

Кожна з новел Г. Косинки дає можливість виокремити психологізм творчості автора. Так, показовою у цьому плані є новела «За земельку», сповнена людськими почуттями найвищої напруги. Після вінчання в церкві наречена дізнається, що її суджений одружився з нею не з любові, а «за земельку». Зовнішні деталі дають змогу авторові глибше розкрити драматизм ситуації: «Лихо буде», – бубонить бубон на весь куток та до скрипки прислухається.

– За земельку – долі не буде, – плаче-тужить скрипка з цимбалами і змішує цей плач з п'яними піснями весільними...» [1, с.20]. Письменник вдається до безлічі фольклорних символів, пісень і звичаїв, як-от: весільний поїзд, народні прикмети про погоду: «Ой яка ж хороша буде ніч: хмари через місяць котяться – на погоду!» [1, с.20], «Над ставом вода парувала; сизо-жовтий туман жита криє, а болотяні віхи воду дмуть – лихо буде...» [1, с.20], рефреном звучить і метафора «Лихо буде», – бубонить бубон на весь куток та до скрипки прислухається» [1, с.20].

Взагалі кольористика як деталь для створення психологічного портрету важлива. Так, ескіз «Під брамою собору» насичений порівняннями «Білосніжні хмаринки як пір'я», «білий мармур», «золоті поцілунки», «біло-сіра брама» – все це налаштовує на світлий образ сприйняття, однак лише

одне слово змінює контраст – «Старці» [1, с.17]. З метою створення повноцінної картини, що відбувається, автор подає портретні характеристики старців: «Ось іронічно посміхається дідусь; широке, з плюгавою лисиною обличчя, хитрі очі, низенький...» [1, с.17]. Вражає жорстокістю жінка-старчиха, яку порівняно зі звіром: «Висока, з загорілим довгим обличчям» [1, с.17]. Для підсилення її образу Г. Косинка використовує характеристику іншим героєм: «прямо собака, а не людина: рве, хватас, ненажера...» [1, с.17]. Градація дієслів ще раз підтверджує звіриний інстинкт за добичею.

Зовнішні деталі в розкритті психології дії виконують дуже суттєву функцію: з їх допомогою глибше відтворюється внутрішній світ героя, вони супроводжують і обрамлюють психологічні процеси. У Г. Косинки зовнішні деталі не завжди прямо входять у процес внутрішнього життя персонажів, вони лише дотично співвідносяться з ним. Це помітно, зокрема, при використанні автором пейзажу в системі психологічного письма, коли настрої пейзажу відповідає тому чи іншому стану героя, або, навпаки, подається як контраст до нього. Наприклад, пейзаж, яким починається новела «В хаті Штурми», суголосний настроєві бідняцької сім'ї робітника цукроварні Михайла Штурми: «Наддніпрянське вкрилось, як і інші села, густими осінніми туманами. Хати, здається, мов п'явки, вп'ялися в мокру землю і стоять такі зажурені та дощем-негодою побиті...Січе осіння мряка, оббиває вітер необставлені хати – хазяйство сільської голоти, бо...» [1, с.20-21]. Початок цієї новели нагадує стиль М. Коцюбинського у повісті «Фата Моргана»: «Ідуть дощі, холодні осінні тумани...». Косинка вдається тут до такого художнього засобу, як паралелізм. Подібне можна зустріти й у творах С. Васильченка, де пейзажні картини пов'язуються з психологічним станом героїв.

У новелістиці Г. Косинки пейзаж психологізується і стає складовою частиною сюжету. Перенесення автором основної уваги на душевні порухи людини зумовлюють незрідка й композицію та сюжет творів. Він будує свої сюжети на настроях, переживаннях героїв.

Письменник мало коли вдається до опису зовнішніх обставин, обходиться без авторського вступного слова. Це слово часто забирає герой, внаслідок чого розкриваються його внутрішні переживання. Досить часто в новелах Г. Косинки характеристика одного героя дається іншим. Мав рацію Я. Савченко, який відзначав, що Г. Косинка «зовсім байдужий до зовнішніх фактів, до поверхових проявів людської душі. Мало цікавить його також порядок та зовнішня залежність явищ. Письменник дошукується глибшої суті психологічних процесів, прагне краще побачити те, що важко висловити й сформулювати, що живе підсвідомо. І ось тут Косинка – майстер безперечний і талановитий. З складного, часом хаотичного комплексу психіки персонажів – натяком, підкресленням дрібної рисочки, – яскраво виявляє він найголовніше, найприкметніше, те, що рухає людськими вчинками і дає правдивий, справжній образ людини» [3, с.122]. Це стосується насамперед творів з безфабульною композицією, наприклад, новели «Троєкутний бій». У творах такого типу наявні взаємопроникнення різноманітних композиційних елементів, настроєвотворча функція композиції, значне посилення ролі деталі.

Важливим засобом психологічного аналізу стає у Г. Косинки художня деталь (асоціативна, лейтмотивна, символічна тощо) як фіксація моментального враження чи безпосередньої реакції на дійсність, вона допомагає читачеві самому домалювати зображене. У цьому аспекті для прикладу розглянемо твір «Темна ніч». Літературознавець М. Наєнко зауважує, що «єдиний співчутливий голос звучить лише з вуст автора, Косинка вкладає його в персоніфікований образ явора, що у новелі виступає характерною деталлю» [2, с.82]. Образ явора в новелі набуває символічності і згадується двічі, очевидно, для того, щоб підкреслити емоційну напругу, якою пройнятий зміст усього твору. «Сріблястим листом поклонився явір коло порога, як вели в невідому хату невідомого чоловіка на весілля смерті криваве...

Поклонився і зажурено зашелестів...» [1, с.45]. У народній символіці явір символ козацької сили та парубоцького здоров'я, недаремно він присутній у фольклорних творах.

Навіть природа тяжко переживає смертельну ворожнечу, яка є трагедією народу, нації, де обидві сторони виявляються жертвами. Фразою «весілля смерті криваве» Григорій Косинка вдається до засобу контрасту, щоб підкреслити напруженість конфлікту і гострої психологічної проблеми. Назва твору «Темна ніч» також є символічною. Можна відзначити чутливість прозаїка до гри кольорів і тіней: «На комині затанцював од сміху лойовий каганець, а на лаві засвітились засмалені лоби і тінями великими одбилися по білих стінах хати постаті людські...» [1, с.45].

Йдучи у своїх художніх узагальненнях від «малого», а саме деталі, до «великого», від психології на першій погляд незначного факту до його філософії, талановитий художник слова відкривав драми й трагедії, а не перемоги та тріумфи революції, елементи психологізму, використовувані письменником, поглиблювали ті душевні злами, що відбувалися в людині. Як наслідок, через почування й думи окремої людини у новелах Г. Косинки поставала доля народу і краю, точніше вимальовувався шлях людства до істини.

Отже, від фіксації змалювання зовнішнього виразу психологічного стану героя Г. Косинка переходить у сферу психології, простежує процес мислення персонажа, плинність його свідомості і застосовує багатогранність засобів психологізації.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

§1.1. Теоретичні основи психологізму в українській літературі кінця XIX – початку XX ст.

На становлення психологізму в українській літературі кінця XIX – початку XX ст. впливали такі умови, як тенденції розвитку малої прози, тематичне розмаїття та жанрова система.

Кінець XIX - початок XX ст. – один із найцікавіших і найскладніших періодів не лише в мистецтві, а й у суспільному житті. Суспільство втрачає духовні орієнтири, не знає, у що вірити та куди йти. А література, не задовольняючись формами критичного реалізму, теж немовби опинилася на роздоріжжі. Перед письменниками стояло завдання осмислити кризу в соціальному середовищі та мистецтві і віднайти шляхи подальшого розвитку культури. В останні роки інтерес дослідників-літературознавців до цієї культурної епохи значно зріс, що викликало неоднозначні, інколи навіть діаметрально протилежні погляди на проблему визначення художніх методів та стилів художньої літератури кінця XIX – початку XX ст.

Сучасна дослідниця історії української літератури Інна Лівницька зауважує: «Історія психологізму в українській літературі XX ст. розкриває складний шлях цього явища в двох аспектах: в історичному та теоретичному. Художній психологізм як такий існує в літературі імманентно, проте найвищі його досягнення, як правило, дослідники пов'язують саме з реалізмом другої половини XIX ст.» [39, с. 54]. Пригадаємо творчість, так званих, перших речників психологізму в українській літературі як В. Стефаник, О. Кобилянська, саме в цей період розпочався бурхливий розвиток психології як науки, що, за влучним висловом М. Тарнавського «...вплинув на практику психологічного зображення в українській прозі...» [73, с. 75].

В історії української літератури кінець XIX – початок XX ст. – період, позначений активним протистоянням і поєднанням реалізму й модернізму,

традиційного та модерного мистецтва. На рубежі цих століть українська мала проза стала явищем європейського масштабу. Плеяда талановитих новелістів – М. Коцюбинський, В. Стефаник, О. Кобилянська, Марко Черемшина, Б. Лепкий, В. Винниченко, Г. Косинка – стрімко розширювала естетичні обрії українського письменства, утверджувала нові стильові напрями. Також у цей період спостерігався процес збагачення новими засобами зображення світової та української літератури. Спостерігались помітні успіхи у використанні реалістично-побутового та романтично-символічного ключів. Збільшилась питома вага експресивно-романтичної образності, засобів орнаментальності. Продовжувались плідні пошуки у сфері психологічного наснаження письма, освоєння здобутків європейської і світової художньої школи на національному ґрунті. Відбулось рішуче збагачення інтелектуального струменя у прозі 20-х рр., її гуманістична наснаженість. Основою твору стає концепція людини у прозі цього часу, показ складних стосунків особистості у суспільстві («Я/Романтика», «Санаторійна зона», «Сентиментальна історія» М. Хвильового; «Місто», «Невеличка драма» В. Підмогильного; «Смерть» Б. Антоненка-Давидовича; «Робітні сили» М. Івченка; новели Г. Косинки; повісті П. Панча, О. Копиленка та ін.). Для подальшого періоду розвитку української літератури характерно зображення драматичних контрастів часу громадянської війни у прозі 20-х років.

Провідні жанри, теми і образи прози повоєнних років зумовлені прагненням відтворити трагедію України у громадянській війні, зобразити злам життя старої дореволюційної інтелігенції, заглиблення в історичні перипетії, як засіб відриву від реальності та пошуку причин появи страшних реалій початку ХХ ст.

Жанрова система української літератури кінця ХІХ ст. впливала на відтворення психологічного аналізу письменників цієї доби. Психологічний аналіз – важливий засіб образного пізнання дійсності і її художнього відтворення. За його допомогою письменник проникає у внутрішній світ

своїх героїв, здійснює психологічне забезпечення зв'язків у творах художньої і життєвої правди.

Руйнуючи стару жанрову систему, «ліричний експеримент» молодих, дав, з одного боку, масову пошуковість, що відмежовувалась од побутовізму, а з другого – модерні зразки фрагментарної прози, М. Яцкова зокрема. В широкому варіанті «ліричний експеримент» психологічної прози позначився на характері творчої реалізації О. Кобилянської як представника неоромантизму, імпресіоніста М. Коцюбинського, експресіоніста В. Стефаника, лірика С. Васильченка, орнаменталіста М. Черемшини. Більше того, ліризм малої прози поч. ХХ ст., захоплюючи імпресіоністичну повість 20-х років, готував якісно нову епічність художнього мислення, порівняно з епічністю І. Нечуя-Левицького та Панаса Мирного, що надалі, упродовж ХХ ст., мала увійти в національні береги літературного розвитку.

Принцип повноти представлення художнього матеріалу, що сприяє виявленню внутрішніх факторів літературного розвитку (за умови розрізнення історичного факту та філософії факту) дав можливість переосмислити творчість з огляду на розвиток натуралізму, модернізму, експресіонізму.

Кінець ХІХ – поч. ХХ ст. за рівнем самоусвідомлення літератури (включаючи листування, ремінісценції в прозових текстах) як стимулюючим контекстом художньої творчості та характером втілення в мистецтві слова духовного досвіду письменників становить осібний період і надто важливий на шляху формування органічності подальшого національного літературного розвитку. Цей період виявив прозаїків різної обдарованості, які на шляху самореалізації (поза модерною літературою, орієнтованою на Захід, а натомість закорінені творчістю у свою етнокультуру) дали зразки психологічної прози, позначеної стильовим синкретизмом художнього мислення з яскравими «вибухами» ліризму та імпресіонізму. Виходить на те, що в такий спосіб на новому етапі художнього поступу, яким є кінець ХІХ – поч. ХХ ст., відбулася остаточно спонтанно-органічна відкритість до світу ще

донедавна «літератури для хатнього вжитку». А до «вищої» літератури, включаючи західну і східну, національну творчу індивідуальність, як і в інших літературах, виводив винятково талант, що й засвідчила українська проза поч. ХХ ст. мистецькому інонаціональному світові.

Саме в цей період відбувається активізація психологічного напрямку в літературознавстві, який, ґрунтуючись на здобутках біографічного методу Шарля Огюстена Сент-Бева, трактував мистецтво як «сублімацію авторської психології в художні образи» [56, с. 113], а основним завданням цього методу було дослідження творчості письменника, спираючись не лише «на історико-біографічний матеріал, а й на свою інтуїцію художника» [15, с. 445].

В Україні дослідження літературного психологізму розпочалося з вивчення психологічних основ художньої творчості. Психологічну методологію першим впровадив харківський літературознавець Олександр Потебня, який поєднав психологічний аналіз твору з аналізом лінгвістичним, виклавши своє розуміння цієї проблеми в працях «Думка і мова», «З лекцій по теорії словесності» та ін. Одним із перших прилучився до неї теж харківський учений Дмитро Овсянко-Куликовський, який поєднав у своєму дослідницькому методі психологічний (потебнянський) і соціологічний підходи [56, с. 117].

Найпомітніший слід у становленні психологічного напрямку в українському літературознавстві залишив Іван Франко. Учений-літературознавець усвідомив, що в тлумаченні літератури як такої необхідно керуватися двома принципами: історичним та психологічним, а саме тлумачення має бути обов'язково з урахуванням національної специфіки. Геніальність І. Франка, на думку Григорія Клочека, проявилась у тому, що вибраний ним метод органічно відповідав природі досліджуваного матеріалу: «Адже ж естетика є властиво наука почування, спеціально про відчуження артистичної краси, – значить, є частиною психології. А в такому разі й основана на ній критика мусить бути психологічною і, тільки будучи такою, може користуватися й тими науковими методами досліду, які виробила

сучасна психологія, – отже, може зробитися вповні науковою, спосібною до дійсного розвою, а не залежно від капризів моди» [76, с. 53-54]. Для літературно-критичних студій початку ХХ ст. Франко окреслив такі проблеми співвідношення свідомих і несвідомих процесів творчості митця, які пізніше будуть порушені у фрейдівському психоаналізі [16, с. 321].

Українська проза початку ХХ століття та художні твори самого Франка, з його увагою до «психологічної екзотики», дали великий матеріал для сучасних досліджень психологізму, адже багато творів того періоду являли собою своєрідні психологічні студії: «Перехресні стежки» Івана Франка, «Камінний хрест» та «Новина» Василя Стефаника, «Людина» та «Царівна» Ольги Кобилянської, «Цвіт яблуні», «Дебют», «Intermezzo» Михайла Коцюбинського та інші.

Іван Франко першим в українському літературознавстві встановив відмінність між способом створення психологічних портретів реалістами (модерністами) кінця століття та їх попередниками. Сучасні дослідники говорять про «новий психологізм» письменників «молодої генерації» [54, с. 14], відмінний від психологізму Льва Толстого, Панаса Мирного, Івана Франка, Антона Чехова [34, с. 30] та суголосний європейському психологізму Еміля Золя, Генрі Джеймса, Артура Шніцлера, Кнута Гамсуна та ін. Проза Франка стала цікавим матеріалом для сучасних досліджень різних психічних (часом патологічних) станів, потьмареної психіки та психопатологій особистості [24, с. 35], для передачі яких письменник випробував нові форми психологізму, наближені до модерністського «потому свідомості».

Для Василя Стефаника органічною стає форма сповіді героя у формі озвученого мовлення (діалоги, монологи у Стефаника мають значний психологічний зміст), адже кожен репліку героя письменник насичує «глибоким психологічним підтекстом» [34, с. 34].

Письменники 1920-х років (зокрема Володимир Винниченко, Віктор Петров, Валер'ян Підмогильний, Григорій Косинка, Андрій Головка, Микола

Хвильовий) утверджують новий напрям в українській літературі, підносять її на новий щабель художності, який знаменує «перший спалах інтелектуальної прози» [69, с. 75]. В їхній прозі на перший план виходить не подія, а її психологічне підґрунтя, відтворення того, як зовнішні чинники позначаються на почуттях персонажів, наплинності й зміні їх настроїв і переживань, на так званому «внутрішньому сюжеті» (термін Тамари Денисової). Водночас частішають спроби літературознавців пояснити феномен творчості письменників крізь призму психоаналітичної теорії. Саме в такому ключі були написані праці А. Халецького «Психоаналіз особистості та творчості Шевченка» (1926), В. Підмогильного «Іван Нечуй-Левицький (Спроба психоаналізи творчості)» (1927) та інші, що увійшли пізніше до збірки «Історія психоаналізу в Україні». Однак, як відмітила Ніла Зборовська, таким розвідкам не судилося набути статусу окремої школи, адже будь-які авангардні пошуки в цьому напрямі «розбивалися об мур догматичного літературознавства» [16, с. 320].

Проблема художнього психологізму в 1920-ті роки була однією з тих проблем, навколо яких точилися суперечки, йшла гостра боротьба різних, інколи діаметрально протилежних поглядів. Антипсихологічні тенденції виявлялись у тому, що літературу оголосили «літературою факту» (футуристи), ілюстратором «романтики буднів» (ВУСПП, «Молодняк»), «білогвардійщиною» тощо. Найрадикальніші ліквідатори психологізму (переважно з РАППу) звинуватили психологізм в інтуїтивізмі, фрейдизмі, бергсоніанстві та «заявили про його цілковиту неприйнятність як засобу в пролетарській літературі» [21, с. 50]. Після цього психологізм як певне художнє явище практично не досліджувався. Художні твори перетворювалися на агітки, а перші паростки-здобутки українського психологізму були просто знівельовані. Перевага надавалася вивченню психологізму письменників ХІХ ст., а матеріалом для методологічної постановки питання слугували, як правило, твори російських письменників: Л. Толстого, А. Чехова, М. Достоевського, І. Тургенєва; для необхідних

опозицій та протиставлень – твори французьких письменників: Анрі Марі Бейль Стендаля, Густава Флобера, Гі де Мопассана, Марселя Пруста.

Різні за естетичною цінністю здобутки національно іманентного творчого «досвіду» кінця XIX – поч. XX ст., що був здійснений в українській прозі з огляду на генезу літературних фактів, увійшли складовою частиною до того єдиного психоемоційно-філософського підґрунтя, на якому у 20-х роках зросло нове гроно талановитих епіків (М. Хвильовий, М. Івченко, Г. Косинка, В. Підмогильний), яскраво засвідчивши свій внутрішній спадкоємний зв'язок із попереднім етапом розвитку національної літератури.

§1.2. Літературознавчий вектор досліджень малої прози

Г. Косинки

Григорій Косинка належить до тих митців, творчий шлях яких було брутально обірвано практично на початку і вся художня спадщина митця вміщується у невеликий томик. Не зважаючи на вектор досліджень малої прози письменника різноманітний.

Новелістичні дебюти Г. Косинки в 1920-1922 р. привертали увагу як письменників, так і літературознавців. Сучасники залишили безліч спогадів про нього. Визначними спогадами про митця виявилися нотатки М. Рильського, з яким Григорій Косинка зустрічався на літературних вечорах, що часто влаштовувалися в Києві, Харкові та інших містах. В одному зі спогадів М. Рильський писав: «Життя його обірвалося рано, коли письменник був у повному розквіті сил. Писав він переважно дрібні речі, «новелі», і здається, був таки в них найсильніший...» [Рильський, с.266]. Відповідно до світорозуміння й світовідчуття, Г. Косинка не став слухняним ілюстратором вигаданих владою й критикою перемог революційних ідей в пожовтневій Україні.

Олена Контребинська, сучасниця Г. Косинки, згадувала: «Деякі критики звинувачували Косинку в тому, що він оспівує куркулів. На мою думку, це просто недооцінка Косинчиного таланту, читаючи твори Косинки, я згадую слова Белінського: «Истинным художникам равно удаются типы и негодяев и порядочных людей» [29, с. 277]. Варто погодитися з О. Контребинською, бо Г. Косинка насправді патріот своєї Батьківщини і він не міг «оспівувати куркулів», він реально відтворював події, ставився до правлячої ідеології з позицій народної історії і кожен ідею «виводив» з душі конкретної особистості.

Першість у висвітленні творчості молодого митця належить сучасникам, зокрема відомі критики І. Кулик та С. Щупак, розглядали творчість Г. Косинки як імпресіоніста.

Максим Рильський написав вступну статтю до книжки Г. Косинки «Новели» (видання «Радянський письменник» у 1962 році, приблизно сорок років після розстрілу автора). Зрозуміло, автор передмови вельми стриманий, звісно, немає слова про якийсь там експресіонізм, а «новелі», як і вимовляв Г. Косинка (слово взято в лапки, оскільки не вкладається його написання в офіційний на той час правопис, до речі, донині майже не змінений, та й згадати авторові передмови покараного творця правопису Г. Голоскевича «не з руки»). Тим більше, стриманість, обережність оцінок творчості Г. Косинки свідчить про умови і час написання передмови.

Першість у науковому осмисленні творчого доробку письменника належить Лідії Кавун [22], авторка розглядає синкретизм творчості, проблеми творчості на рівні поезики, драматичного модусу тощо. На жаль, спеціального дослідження на сьогодні немає, наявні лише окремі аспекти, так С. Жигун аналізує зміну мистецьких орієнтирів у творчості Г. Косинки за допомогою методології нової стилістики. Доводить, що першому періоду творчості притаманна недостатня лексикалізація та слабкі зв'язки, що створює розхристану імпресіоністичну манеру письма. Натомість, другому періоду характерні ясність та чіткість висловлювання. Такі зміни пов'язуються із впливом на письменника ідейно-естетичних засад колективу «Ланки» [12].

С. Ленська у дисертації виокремлює параграф для розгляду характерних особливостей новелістики Г. Косинки, одного із найвизначніших прозаїків 1920-х років. Авторка наголошує: «Змальовуючи драматизм історичної доби, письменник поєднав стильові риси реалістичної традиції із новими модерними пошуками (імпресіонізмом та експресіонізмом). Таким чином, художньому світові Г. Косинки притаманні синтетичність та жанрово-стильова неоднорідність» [38].

Часто науковці звертаються до компаративного вивчення новелістики М. Коцюбинського, В. Стефаніка та ін. з Г. Косинкою. Так, Аліса Меншій виокремлює семантику концепту «страх» у повісті М. Коцюбинського «Fata

morhana» та циклі Г. Косинки «Новели дезертира». Доходить висновку, «що протагоністи страждають від соціальних та внутрішніх страхів, однак роль соціальних страхів є значно вище» [Меншій, стаття]. поетика пейзажу в новелах про війну

В. Чобанюк визначає поетику пейзажу в новелах про війну Марка Черемшини та Григорія Косинки крізь призму національної традиції і власних естетичних поглядів та світоглядних орієнтирів письменників [82].

Окремі розвідки присвячені найбільш популярним новелам, зокрема Ю. Заїка здійснює спробу аналізу своєрідної творчої інтерпретації образу «маленької людини». Увага автора зосереджена на окресленні місця цього образу в класичній літературі XIX століття. Зі стильової точки зору проаналізовано три драми українського народу, що їх у своїй творчості виокремлював Г. Косинка. Акцентовано увагу на творі «Мати» як прикладі першої драми. У контексті другої драми розглянуто новели «В житах» і «Фавст». На прикладі твору письменника «В житах» показано гармонію існування людини в природі як своєрідному сховку від ворожості світу, особливості її внутрішнього стану, переживань, емоцій, візій тощо. Також наявні елементи компаративного аналізу цієї новели з «Intermezzo» М. Коцюбинського. У творі «Фавст» простежено інтертекстуальні зв'язки з європейською літературою, з'ясовано низку характеротворчих складників образу Прокопа Конюшини [14].

Окреме місце посідають дослідження ідіостилю письменників. В українській лінгвістиці немає спеціального монографічного дослідження авторського стилю Григорія Косинки, хоч мова його новел давно потребує цілісного наукового вивчення. Сапун М. у дисертації проводить структурно-функціональний аналіз мови новел Григорія Косинки, з'ясовує основні принципи естетичної інтерпретації дійсності відомим українським письменником та визначає зумовлені цими принципами мовні доміанти авторського стилю. У процесі наукового пошуку були зроблені наступні висновки: «Індивідуальний стиль відомого українського новеліста Григорія

Косинки є одним із складових елементів художнього стилю української літературної мови 30-х років ХХ століття, що дозволяє визначити особистість письменника як знакову постать цього періоду, яка відіграла помітну роль у розвитку мовно-літературного процесу в Україні, створивши неповторну авторську мовну картину світу. В ідіостилі письменника простежується творче поєднання ресурсів загальнонародної мови з авторськими новотворами, що дозволяє говорити про особливості мовотворчості митця на різних структурних рівнях мови: лексичному, фразеологічному, граматичному, стилістичному.

У концептуальній картині світу Григорія Косинки виділяються чотири основні компоненти: Земля, Вода, Повітря, Вогонь, що формують у авторській мовній картині світу відповідні лексико-семантичні поля на позначення цих першостихій, у структурі яких мовні одиниці можуть стилістично видозмінюватись автором із метою утворення розлогіших художніх образів або навіть перетворюватись на слова-символи» [68].

Отже, проведений аналіз досліджень творчості Григорія Косинки довів, що художня спадщина, мовностилістичні особливості новелістики, знаходяться в колі зацікавлення науковців. На часі потребує ґрунтовного наукового осмислення, публікації епістолярій письменника, публіцистика.

РОЗДІЛ II

ФЕНОМЕН ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ КОСИНКИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПСИХОАНАЛІТИЧНОЇ ТЕОРІЇ

§ 2.1. Експресіоністичні елементи в художній структурі творів

Г. Косинки

Серед талановитих українських новелістів першого пореволюційного десятиліття чільне місце належить Григорію Косинці, автору збірок «На золотих богів» (1922), «Заквітчаний сон» (1923), «Мати» (1925), «В житах» (1926), «Політика» (1927) та ін. У буремні двадцяті, попри невелику творчу спадщину, часто негативне поцінування офіційною критикою, письменник мав репутацію одного з «найкращих майстрів слова» (М. Хвильовий). Тодішня ж неофіційна критика сприймала творчість талановитого учня В. Стефаніка та М. Коцюбинського загалом позитивно, наголошуючи на прикметних рисах імпресіоністичного стилю новелістики Г. Косинки, позбавленої «солодкавості колишнього етнографізму й народництва, ...рубашности та розперзаности ... «пролетарського мистецтва» (В. Дорошенко), виразно позначеної «тонкою і влучною спостережливостю, великою дозою художньої безпосередності і прямоти» (М. Зеров).

В українському літературно-мистецькому обігу термін «експресіонізм» вперше з'явився на теренах Західної України, в Чернівцях, де активізувалась естетика німецького експресіонізму.

В українському літературознавстві експресіонізм досліджували О. Астаф'єв, В. Барчан, Ю. Ковалів, М. Моклиця, Р. Мовчан, О. Осьмак, В. Пахаренко, Л.Петренко, О. Черненко, Г. Яструбецька та ін. Дослідниця Г. Яструбецька слушно наголосила, що експресіонізм був не лише своєрідним «психокультурним» та естетичним феноменом [86, с. 321], але й явищем, «що переростає власне літературу і стає основою світобачення» [86, с. 40]. Першим експресіоністом, на думку науковців, у вітчизняній літературі став В. Стефанік, проте риси цього стильового напрямку відмічалися також у

творчості М. Хвильового, І. Дніпровського, О. Турянського, в театральній діяльності Л. Курбаса.

Найбільш адекватними для вираження атмосфери початку ХХ ст. стали засоби поетики, притаманні експресіонізму. Саме тому, Г. Косинка обирає жанр новели, завдяки таким якостям, як гострота сюжету, динамічна інтрига, несподівана розв'язка, вираження внутрішнього світу персонажів через зовнішню дію.

У творах Григорія Косинки знайшли відображення трагічні події життя українського села у післяреволюційний період. Така тематика органічно узгоджується із експресіоністичним культом примітивізму, за яким усе первинне і просте набирає особливої цінності та виняткового значення. Автора цікавить не лише індивідум, а й людина в цілому, усвідомлення поняття екзистенції та універсальї людського існування. Навколишня дійсність у прозі Григорія Косинки – це світ дисонансів, кричущих суперечностей як у сфері суспільній, так і в людській душі.

Поведінка героїв Г. Косинки свідчить про внутрішній дуалізм. Так, головні персонажі оповідання «Анархісти» – люди з роздвоєною свідомістю. «Залізний чоловік» Костя, закоханий в анархізм, часом не витримує накопичених переживань, кривавих вбивств і «голового розбою». Підсвідомість Кості протестує, змагання думки провокує вибух емоцій. У процесі самопізнання і самоусвідомлення перебуває Гордієнко – поет, який «ненавидів Костя, а сам на сам молився йому, робив його рухи, мислив його думкою...» [30, с. 53]. Роздвоєність духовно-психічного стану призводить до того, що він перестає бути самим собою, хоча й протестує проти підкорення своєї сутності.

Людина в оповіданні «Анархісти» самотня, здетермінована несправедливими суспільними відносинами, сумнівними моральними якостями, врешті, власним розумом. Григорій Косинка мало цікавиться поверховими проявами людської душі, зовнішньою залежністю явищ, натомість намагається побачити те, що живе підсвідомо.

Розкриваючи психологію героїв у хвилини найвищого напруження, автор найчастіше «зосереджував увагу на кульмінаційному моменті. Це давало можливість найглибше розкрити душу людини» [20, с. 52]. В оповіданні «Змовини» показано спосіб переживання екстремальної ситуації багатцем Петром Рудиком і убогою вдовою Мелашкою. Екзальтованість і збуджена емоційність, які є типовими ознаками поетики експресіонізму, домінують у змалюванні образу Рудика. Наприклад: «Він летів змиленими кіньми, як зміями: безмилосердно – удар за ударом – Рудик шльогав коні лозиною і гукав:

– Лети мені, кров чортова, як з лука!

Руки вклякали йому, – тоді схилився в якомусь розпачі головою аж до полудрабка на возі – от-от стукне головою об віз...» [30, с. 180-181].

На такий ритм оповіді наголошує Леся Петренко: «З метою досягнення максимальної експресії, створення відповідного емоційного настрою спостерігаємо характерні для письменника рвійний ритм повісткування, який нагадує телеграфічний стиль, заздалегідь запрограмований на скорочення; напружену звукову характеристику зображуваного, що супроводжується криком, зойками тощо» [61, с. 208]. Митець, як образно і влучно пише М. Слабошпицький, «громадить свої бриласті й жилаві метафори, вкорочує до вигуків і зойків речення, нещадно викреслює лінійні дієслова й натягує, мов канати, довгі паузи, позначені трикрапками. Від тих болісних пауз його проза – як поораний снарядами лан. І лиш де-не-де на ньому радісно заряхтить запашна степова квітка – то суворий дереворит Косинки змінюється його ж живописним етюдом» [71, с. 77].

Образність творів у Григорія Косинки набирає такої самої експресивності, колірної насиченості, виняткової напруги. Спектр кольорів у письменника зводиться до трьох основних: сірого, чорного і червоного. У новелі «На золотих богів» напруженість драматичної ситуації передає кольорова гама болю: «чорна корогва», «криваво-червоні стежки полум'я», «червоною кривцею вмитий», «як чорні примари мріють над селом тополі» [30, с. 28-29].

Такою ж барвою виливається мука Г. Косинки від усвідомлення розбрату українства у творі «Темна ніч»: «Розстебнув гімнастерку, червона юшка тече...» [30, с. 46], «На настільнику змішалась з кришками хліба червона кров» [30, с. 47], «...вели в темряву ночі невідомого чоловіка на весілля смерті криваве» [30, с. 47].

Продовжуючи традиції Василя Стефаника, митець запозичує у нього характерну для експресіоністичного стилю «параболічну методу вислову» (за стислою розповіддю приховується глибокий зміст). Розвиток фабули нерідко заступає хаотичне нагромадження сцен, подій, фрагментів розмов, які змінюються в нестримному калейдоскопічному русі. Особливої цінності набувають психологізація оточення і динамічні діалоги, які розкривають душевні стани людини на фоні швидкоплинних подій. Прекрасною ілюстрацією слугує епізод із новели «На золотих богів», сповнений динаміки, внутрішньої експресії:

– Слава, слава! – покотилась луна ярками та долинами.

– Чубатенка нема...

І тінь хрестом лягла на гречці...

– Цю-у-уй – цюв-уй... – співають кулі, і рветься пил горбами...

– Гей, хлопці, пшеницею до шляху: ворог нас обходить! І побігли бойовики до шляху. А за ними Сенька-кулеметник: вискочив на шпиль, стрічку нову в кулемет заклав, а тоді...

– Ой хто ж це так здорово вціляє?..

Упав коло кулемета. Червона кров Сеньки полилась на потолочену пшеницю і, гаряча-гаряча, збігла стеблом на суху землю...» [30, с. 28].

Пейзаж у Григорія Косинки сприймається як узагальнений символічний образ, адже, відтворюючи живі й неживі об'єкти, експресіоністи прагнули досягнути не натуралістичної подібності до реальних речей, а ставили за мету художньо подати своє бачення положення і призначення цих об'єктів у світі, їхньої взаємозалежності. Природа, оповита страхом, символізує суспільство, в якому також панує невідомість, відчай, жак: «Над мільйонним

сонним городом свище гарматне ядро: жахливий, пронизуючий свист. На вулицях тихо-тихо; десь недалеко горить, як свічка, маленька крамниця, вітер помалу підлизує своїми червоно-жовтими язиками іскри, крутить незадоволено полум'я по тонких балках і, як звір, важко дише і – перескакує до нової жертви – зеленого штахету...» [30, с. 31].

Захоплення імпресіоністичною стилістикою було популярним серед багатьох прозаїків 20-х років, але якщо у творчості М. Хвильового імпресіонізм поєднується з експресіонізмом і романтизмом, то новелістика Г. Косинки ближче стоїть до імпресіоністичного реалізму. Елементи психологізму в ній наявні в тому розумінні, про яке говорив німецький теоретик імпресіонізму Ріхард Гаман у праці «Імпресіонізм в мистецтві та житті»: «...Звучність, акцент, новизна і стислість, почуттєвість і життєвість, пристрасть уявлень і відчуттів» [64, с.130]. Так, новела «За земельку» сповнена людськими почуттями найвищої напруги. Після вінчання в церкві наречена дізнається, що її суджений одружився з нею не з любові, а «за земельку». Зовнішні деталі дають змогу авторові глибше розкрити драматизм ситуації: «Лихо буде, – бубонить бубон на весь куток та до скрипки прислухається.

– За земельку – долі не буде, – плаче-тужить скрипка з цимбалами і змішує цей плач з п'яними піснями весільними...» [30, с. 36].

Отже, звернення письменника до експресіонізму було цілком виправданим віянням часу і соціально-національними обставинами часу. Особливої цінності набувають психологізація оточення і динамічні діалоги, які розкривають душевні стани людини на тлі швидкоплинних подій в аналізованих творах Г. Косинки.

§ 2.2. Психологізм художньої деталі в новелах Г. Косинки

У новелах Г. Косинки відтворено «три драми», які в цілому відображають в пореволюційній історії драму українського народу.

Перша – «драма найбільшого селянства, котре стало свідком революційної бурі та братовбивчої війни, і після всього не здобуло волі» [17, с. 554]. Ця драма найповніше відтворена в новелах «На буряки», «В хаті Штурми», «На золотих богів», «За ворітьми», «Змовини», «Гармонія».

Друга драма – «так званих заблуканих героїв, котрі не визнають жодної офіційної влади, стають дезертирами, втікачами і право на свою позицію відстоюють різними шляхами, зокрема й у кривавій боротьбі. Такі герої діють у новелах «Десять», «Темна ніч», «Постріл», «В житах», «Анархісти» тощо».

І врешті, третя драма українського народу – «драма тих, хто віддав себе на олтар комуністичної ідеї» («Політика», «Товариш Гавриш», «Темна ніч», «Постріл») [17, 557].

У художньому просторі Косинчиних новел виразно простежуються два опозиційні табори: до першого належать ті, хто зріднився із землею-годувальницею, до протилежного – чужаки, безгрунтяни, непов'язані з рідною землею. За авторською інтерпретацією, у цьому трагедійному протистоянні немає ні правих, ні винуватих: у кожного героя своя неоднозначна позиція, кожен по-своєму захищає свою правду. Змістовий пласт новел Г. Косинки в основному базується на темі «одвічного» українського селянина, що опинився на роздоріжжі політичного й соціального протистояння, на межі фатального вибору у хаосі творення нового світу. Позбавлений будь-якої ідеологічної одновимірності, письменник відображає трагедію людини землі, глибоко розкриває селянську психологію. Між тим, автор не поділяє героїв на «своїх» і «чужих», позаяк митцю неважливо: чи йдеться про заможного хлібороба, чи безземельного бідняка, котрому нічого втрачати («На золотих богів», «Мати»);

переконаного комуніста («Темна ніч», «Політика») або українського селянина-повстанця («Фавст»); відчайдушного анархіста («Анархісти») чи заблуканого в житах дезертира («Постріл», «В житах»). У сферу авторського осмислення потрапляє і узагальнений образ селянської маси («В хаті Штурми», «Сходка», «На золотих богів»), й індивідуалізовані типи героїв, характеристику яким Косинка подає незалежно від соціального чи класового стану («Анархісти», «Політика», «Гармонія», «Фавст»). Недарма ж бо тогочасна критика неодноразово закидала письменникові в ідеологічній невизначеності, у відсутності «ідейного стержня», на який би він міг нанизати свої спостереження» [Зеров, с. 349]. У цілому, митець робить наголос на морально-етичних проблемах, розставляє акценти на вселюдських, одвічних цінностях, вибудовує образні візії таких метафізичних понять, як добро і зло, життя й смерть, любов і ненависть. Г. Косинку цікавить внутрішнє буття героя, відтак, реальні події стають лише каркасом, за яким приховані найтонші порухи душевного стану. Якщо у ранніх новелах реальний світ зображений у зовнішньому вияві героя (жест, рух, погляд, акцент на кольорових, звукових, чуттєвих митях життя), що власне притаманно імпресіоністичній поезиці, то у зрілому періоді, позначеному об'єктивованою стилетворчістю, помітне тяжіння автора до розлогих психологічних характеристик, проникнення у сам перебіг психічних процесів. Доволі частіше індивідуальне «я» героя зображується як внутрішня боротьба, проблема стану, вибору, драматизм яких автор розкриває за допомогою внутрішнього монологу, невластивої прямої мови, прийомів «потoku свідомості» тощо.

Григорій Косинка був з тих письменників, хто не тільки добре знав життя, а й глибоко розумів його психологію, його душевне й інтелектуальне наповнення. Оскільки кожна новела Г. Косинки проникнута психологізмом, це дає нам підстави вважати, що Г. Косинка – майстер своєї справи, майстер відтворення психологізму в своїй творчості.

Проблема художнього психологізму в 1920-ті роки була однією з тих, навколо яких розпалювалися суперечки, йшла гостра боротьба різних, подекуди діаметрально протилежних поглядів.

Так звані зовнішні деталі в розкритті психології дії виконують дуже суттєву функцію: з їх допомогою глибше відтворюється внутрішній світ героя, вони супроводжують і обрамлюють психологічні процеси. У Г. Косинки зовнішні деталі не завжди прямо входять у процес внутрішнього життя персонажів, вони лиш дотично співвідносяться з ним. Це помітно, зокрема, при використанні автором пейзажу в системі психологічного письма, коли настрої пейзажу відповідає тому чи іншому стану героя, або, навпаки, подається як контраст до нього. Наприклад, пейзаж, яким починається новела «В хаті Штурми», суголосої настроєві бідняцької сім'ї робітника цукроварні Михайла Штурми: «Наддніпрянське вкрилось, як і інші села, густими осінніми туманами. Хати, здається, мов п'явки, вп'ялися в мокру землю і стоять такі зажурені та дощем-негодою побиті...Січе осіння мряка, оббиває вітер необставлені хати – хазяйство сільської голоти, бо...» [30, с.37]

Початок цієї новели перегукується з уривком «Ідуть дощі, холодні осінні тумани...» повісті М. Коцюбинського «Фата Моргана». Григорій Косинка вдається тут до такого художнього засобу, як паралелізм. Подібне можна зустріти й у творах С. Васильченка, де пейзажні картини пов'язуються з психологічним станом героїв. Наприклад: «Білим сліпнем, мертвим, тухлим оком без змісту, без таємного смутку мулить очі місяць. І вся ніч з квітами, з кущами і з соснами і ялинами здається зів'ялою, мертвою декорацією. Голим кістяком одсвічує між бур'янами недавно обтесаний сосновий хрест на свіжій могилі та дивляться сумом чорні маки, надихають тоскним трунком німу ніч. Стало здаватися, що все на світі холоне й кам'яніє, і кам'яний жах проймає мозок і кістки. Почуваю: щось обмерло, щось усохло в мені, окам'яніла якась частина моєї душі» [5, с. 32].

Кожен письменник відображає дійсність і, зокрема, природу, пропускаючи її крізь призму національних, культурних, літературних традицій, а також особистих ціннісних орієнтирів та естетичних поглядів. Григорій Косинка у мілітарних новелах створював власний міф про природу, свій ментальний простір, свою концептосферу, в якій природа як жива субстанція нерозривно пов'язана з долями людей і є важливим засобом поглиблення емоційно-психологічних характеристик персонажів.

Історично так склалося, що українська земля була ласим шматком для загарбників. Григорій Косинка болісно реагував на вторгнення чужинців (росіян, поляків, німців) на рідну землю, тому й виступав з антимілітаристськими творами, у яких засуджував війну, ведучи страшні розповіді про знищення українського села у складний пореволюційний період братовбивчої війни («На золотих богів», «Десять», «Фавст» та ін.).

На кривавих шляхах громадянської війни прислухаються до голосу природи, до пісень поля в передчутті змін герої новел Григорія Косинки. Дезертир Корній розмовляє з сонцем, радісно вітаючи життя, що може

закінчитись будь-якої миті («В житах»); Андрій у напруженій, калейдоскопічній зміні картин докільля, вгадує трагічний фінал - смерть матері: «надходить велика буря», «чорне сонце, втикане багряно-червоними стрілами на вітер», насторожено «шумлять придорожні верби», дико «кряче ворон» («Мати»). Безглуздою у новелі «Десять» видається смерть комуніста Рубеля від рук повстанців у житах, що співали «сонячну пісню золотого степу, ніжну, радісну». Автор акцентує на тому, що становлення особистості пов'язане не тільки із впливом зовнішнього середовища, але й внутрішніми компонентами її психіки, під дією яких чи на тлі яких здійснюється соціальна детермінація. Так звана «громадянська» війна роз'єднала українську громаду, тому годі шукати гармонію в світі, де «за чорними борами хмари білі, мов розірвані знамена сонця»

[30, с. 52]. Образ «розірваного» сонця зустрічається і в новелі «Постріл»: «Я стояв у розломлених лініях сонця…» [30, с. 92].

За допомогою дієслівних конструкцій Григорій Косинка також нерідко передає тривалість в часі пореволюційної трагедії, відтак підвищується виразність, сила впливовості художнього слова, образу на читача: «…ми, дезертири, - народ бойовий, а ходимо обережно, особливо вечорами; засиніло - село наше, а на ранок - жита обминаємо» [30, с. 114].

Особлива настроєва атмосфера досягається через звукові образи, виражені дієсловами з колористичною семантикою. Саме вони передають психічний стан автора, який бачить пореволюційне село у колі страху, болю та зневіри: «Я знаю одно: серце моє запеклося на руїнах пожежі, що подекуди ще й досі горіла, спопеліло стражданням села…» [33].

У новелістиці Г. Косинки пейзаж психологізується і стає складовою частиною сюжету. Прикметним є також і те, що еволюція пейзажу

відтворювала загальні тенденції в розвитку поезики української літератури, посилення в ній ліричного начала й поглиблення психологізму. Для зображення художнього простору письменники охоче вдаються до здобутків живопису, зокрема, орієнтуються на імпресіоністичну концепцію кольору.

Перенесення автором основної уваги на душевні порухи людини зумовлюють композицію та сюжет творів Г. Косинки. Він будує свої сюжети на настроях, переживаннях героїв. Цим його новелістика близька до прози М. Хвильового, але й водночас відмінна від неї. У М. Хвильового частіше зустрічаються авторські відступи, подібно до ремарок у п'єсах. Григорій Косинка майже не вдається до такого прийому. Виняток становить хіба що новела «Товариш Гавриш». Письменник мало коли вдається до опису зовнішніх обставин, обходиться без авторського вступного слова. Це слово часто забирає герой, внаслідок чого розкриваються його внутрішні переживання.

Досить часто в новелах Г. Косинки характеристика одного героя дається іншим. Мав рацію Я. Савченко, який відзначав, що Косинка «зовсім байдужий до зовнішніх фактів, до поверхових проявів людської душі. Мало цікавить його також порядок та зовнішня залежність явищ. Письменник дошукується глибшої суті психологічних процесів, прагне краще побачити те, що важко висловити й сформулювати, що живе підсвідомо. І ось тут Косинка – майстер безперечний і талановитий. З складного, часом хаотичного комплексу психіки персонажів – натяком, підкресленням дрібної рисочки, – яскраво виявляє він найголовніше, найприкметніше, те, що рухає людськими вчинками і дає правдивий, справжній образ людини» [67, с.122]. Це стосується насамперед творів з безфабульною композицією, наприклад, новели «Троєкутний бій». У творах такого типу наявні взаємопроникнення різноманітних композиційних елементів, настроєво-творча функція композиції, значне посилення ролі деталі.

Важливим засобом психологічного аналізу стає у Г. Косинки художня деталь (асоціативна, лейтмотивна, символічна тощо) як фіксація

моментального враження чи безпосередньої реакції на дійсність, вона допомагає читачеві самому домалювати зображене. М. Наєнко зазначає, що «єдиний співчутливий голос звучить лише з вуст автора, Косинка вкладає його в персоніфікований образ явора, що у новелі виступає характерною деталлю» [55, с.82]. Образ явора в новелі набуває символічності і згадується двічі, очевидно, для того, щоб підкреслити емоційну напругу, якою пройнятий зміст усього твору. «Сріблястим листом поклонився явір коло порога, як вели в невідому хату невідомого чоловіка на весілля смерті криваве...

Поклонився і зажурено зашелестів...» [30, с.45]. У народній символіці явір символ козацької сили та парубоцького здоров'я, даремно він присутній у фольклорних творах.

Навіть природа тяжко переживає смертельну ворожнечу, яка є трагедією народу, нації, де обидві сторони виявляються жертвами. Фразою «весілля смерті криваве» Григорій Косинка вдається до засобу контрасту, щоб підкреслити напруженість конфлікту і гострої психологічної проблеми. Назва твору «Темна ніч» також є символічною. Можна відзначити чутливість прозаїка до гри кольорів і тіней: «На комині затанцював од сміху лойовий каганець, а на лаві засвітилися засмалені лоби і тінями великими одбилися по білих стінах хати постаті людські...» [30, с.45].

Йдучи у своїх художніх узагальненнях від «малого», а саме деталі, до «великого», від психології на перший погляд незначного факту до його філософії, талановитий художник слова відкривав драми й трагедії, а не перемоги та тріумфи революції, елементи психологізму, використовувані письменником, поглиблювали ті душевні злами, що відбувалися в людині. Як наслідок, через почування й думи окремої людини рельєфніше у новелах Г. Косинки поставала доля народу і краю, точніше вимальовувався шлях людства до істини.

Отже, від фіксації змалювання зовнішнього виразу психологічного стану героя Г. Косинка переходить у сферу психології, простежує процес мислення

персонажа, плинність його свідомості і застосовує багатогранність засобів психологізації.

§ 2. 3. Монолог та діалог як важливі засоби розкриття психології малої прози Г. Косинки

Важливим засобом розкриття малої прози Г. Косинки є діалог та внутрішній монолог.

За літературознавчим словником-довідником «монолог – тривале, внутрішньо однорідне і зв'язне висловлювання, що належить одному суб'єктові і виражає його думки, свідомі чи підсвідомі переживання, рефлексії, почуття та акти волі» [40, с. 465]. Внутрішній монолог – різновид монологу, в «якому передаються внутрішні переживання персонажа замість опису зовнішніх реальних подій, ситуацій, що викликають ці переживання» [40, с. 135]. Стилістично внутрішній монолог оформлюється як внутрішня мова дійової особи з відповідною часовою послідовністю думок, характерними синтаксичними конструкціями, способом вислову тощо. У зв'язку з посиленням психологізму зображення і відповідно до цього жанрово-стильових змін літературних творів, автор дивиться під новим кутом зору на об'єкт спостереження, шукає оптимального співвідношення у зображенні персонажа і його оточення, порушує часове розгортання сюжету, а головне – аналізує стан душі персонажа. Внутрішній монолог дуже близький до ліричного, а також до такого способу зображення внутрішнього світу персонажа, як плин (потік) свідомості. Він характерний елемент у творах такої стильової течії, як імпресіонізм.

Новели Григорія Косинки будуються переважно на «матеріалі» переживань та роздумів героя. Так, характер Юрчика в новелі «Перед світом» розкривається крізь призму спогадів самого героя про дитинство, що минуло в злиднях, голоді, холоді; про навчання в земській школі, про те, як молотив «Юрчик багатим дядькам», про «рік у тюрмі» за революційну діяльність тощо. Ситуація й визначальні риси героїв новели відтворюються дуже скупими засобами, власне кількома штрихами; авторське втручання зведене до мінімуму, але все-таки дає змогу відчутти недвозначну позицію

письменника: «Затихло, завмерло село; тільки далеко-далеко Греблянським шляхом було чути, як, весело гикаючи на коні, виїздила з села каральна експедиція армії генерала Денікіна. Білі пушинки снігу легенько падали на землю, в ямки кінських копит і, здавалось, хотіли замести і слід кривавих гостей» [30, с. 43].

У новелах Г. Косинки не тільки «прямий», сказати б, видимий психологічний аналіз, а й глибокий емоційний підтекст. Це ще одна риса мистецького почерку письменника, яка єднає його з традиціями класиків української літератури. Автор змушує читача самотійно аналізувати внутрішній світ своїх персонажів.

У новелі «Голова ході» розкривається психологія Василя й Павла (батька й сина), що вийшли орати землю, яка не так давно була панською; і розмова між ними, здавалось би, звичайна, буденна: про землю, про боротьбу за неї, а з уст Василя чути навіть слова співчуття робітникам, які «теж лямку тягнуть, як і ми...» Але насторожує початок твору: «Степ був сизий, мов крило орла» [30, с.81]. Тут немає світла, весняного буяння, що, здавалось би, повинні були нести хліборобові радість першої зораної борозни. Насторожує й те, що батько з сином курять цигарки з книги про Шевченка. Постає питання: хто ж такі ці орачі? Як і з ким вони воювали за землю? Адже й тепер Павло зодягнений у шинелю...

Через спогади Василя й Павла, які, орючи, випадково натрапляють на череп людини, автор зображує події, що розігралися не так давно в цьому степу: тут було розстріляно сорок чоловік з інтернаціонального батальйону: «розстріляли сорок, а останньому сам отаман волю дав... Розкошені очі китаїця дивились прямо, без страху, трохи закриті віями, і сміялися над смертю. Отаман «ударив прикладом по скивці ходю, і разом з розривною кулею закуріла кров...» [30, с.86].

Героєм новел Г. Косинки, в основному, був селянин з його одвічною мрією про правду й волю, про землю як матір добробуту й життєвої гармонії, яка в умовах соціальної несправедливості стає для людини мачухою і

знаряддям психологічного поневолення. Вражаючим у новелах письменника є розуміння ним найскладніших психічних процесів, що відбуваються в людині у єдності природного й соціального начал. І саме ці психічні процеси передаються через внутрішній світ героїв.

Внутрішній світ героїв твору розкривається, в основному, через діалоги й монологи. Новела «Мати» в цьому плані є унікальною й неповторною. У центрі уваги автора – одна родина. Події, зображені у творі, відбуваються ввечері, вночі та вранці. У родині бідного селянина помирає мати. Надій на її порятунок мало. Однак син Андрій, як і інші члени родини, не хоче змиритися з тим, що до хати завітає смерть. Тому й лаштується привезти лікаря із Зеленозміївки, хоч надій на порятунок мало. До того ж довкола йдуть бої. Перед від'їздом Андрій просить у матері прощення: «Простіть мені, мамо...» [30, с.127].

Увесь сюжет новели побудовано в основному на діях, роздумах, певних вчинках юнака. І лаконічно реальні картини тієї ночі, ніби квітка у вінок, уплітаються внутрішні монологи, які переповнюють душу і серце. Андрій стає учасником подій у польському війську, але це не хвилює його. Він думкою лине до рідної хати, де «лежить розхристана мати, що рве з гарячки на собі сорочку» [30, с. 130]. Він розуміє свій обов'язок перед ненькою. Не дивлячись ні на що, вірить, що встигне привезти лікаря. У лоні ночі тривають воєнні сутички: стріляють поляки, німці, більшовики. Багато смертей, але то чужі люди, яких юнак сприймає як ворогів матері. У хлопця з'являється думка вбити «хоч одного з армії, хто носить житній комір пшениці». І не тому, що він має іншу ідеологію, а тому, що заважає врятувати матір.

У лаконічних пейзажних картинах поєднані моторні й зорові образи: Андрій усе бачить і чує. При чому, помічає те, чого б, здавалося, за даних обставин можна і не помітити: «... а блискуча піч стоїть поколупана до цегли»; «... паляниця з дрібком солі...», «... вікна великі й малі...».

Важливу роль у новелі відіграє внутрішній монолог, який автор будує за допомогою риторичних запитань, окликів, що бентежать душу читача: «Хіба

можна було сказати цій потайній собаці про смерть моєї матері? Хіба можна?» [30, с. 142], «чому моя мати так зціпила щільно губи, як і мертвий солдат?» [30, с. 143].

Одним з психологічних засобів є діалог. Він рухає сюжет новели, наближає бойові дії, які є тлом найголовнішого для Андрія – тривоги за життя матері, до розуміння головної ідеї новели. Використовуючи прості синтаксичні структури, автор досягає лаконічності розповіді.

При розкриванні внутрішнього світу героїв через діалоги та монологи авторська позиція в них не губиться, Косинчину прихильність можна зрозуміти зі слів, які він вкладає, в новелі «Голова ході», в уста Павлової матері: «З усіх комуністів такий один розумний ходя, все посміхається: «Бедно, – каже, – живеш». А вскочила до хати Якилінка, він розчинив якусь коробку, витяг чорне-чорне, мов жуки, з синіми камінчиками намисто, передав мені: «Вона ході боїться, дай сама». Попрощався такий добрий, тільки не лупки й попоїв, хотіла внести ряжанки, а він... » [30, с.69].

Вміння у зовнішньому побачити внутрішнє – це особливе обдарування людинознавця, тому що саме завдяки поєднанню психологічного аналізу і емоційного підтексту письменник активно звертається до читацького співпереживання й співтворчості. Сам Григорій Косинка зізнався: «Прекрасний намір письменника показати душу людську» [31, с.318].

Психологію персонажа новеліст виявляє в поведінці, діалогах; авторська увага зосереджена на явищах зовнішньо-предметного світу; письменник не прямо проникає у душевні переживання героя, а зображує їх через фіксацію зовнішніх ознак. Так у новелі «В хаті Штурми»: «Сашко злякано поглядав то на матір, то на покуття, на образ св. Миколи, уквітчаного польовими васильками, і хлипав...» [30, с. 22].

Опис зовнішніх подій і невеликих саморефлексів героя Г. Косинка поєднував за допомогою авторського втручання, і зобразив це в новелі «Сходка»: «Петро Цюпка крутнув головою: у його родилась думка...» [30, с.23]. Також автор застосовує різні форми внутрішнього монологу:

висловленого, в новелах «Темна ніч», «За ворітьми», «Циркуль», «Серце»; та імітацією невисловленого внутрішнього мовлення в новелі «Змовини»; спогади про давно минулі часи в новелі «Перед світом». Засобами психологічного аналізу є деталі, майстерно використані тропи, персоніфікація предметів, описи пейзажів, зображення персонажів, їх міміки, рухів, жестів і ходи.

Через внутрішні монологи героя передаються описи сновидіння. Вони займають особливе місце в новелах Г. Косинки. Розкриття психології героїв – одна з головних функцій картин сну. Зображуючи сновидіння, автор, як правило, пов'язує його зі змінами у внутрішньому світі героя. У залежності від інтенсивності цих змін, картини сну по-різному визначають психологічний стан героя. Наприклад, сон головного героя з новели «На буряки» уособлює мрії і бажання: «Ранішній солодкий сон; страшенно хочеться спати, аж пахне, і сниться: біліє полями туман, а росаю – молоко, холодне і смачне-смачне; перекликаються півні...» [30, с. 14]. На думку З. Фрейда, дитяче сновидіння є реакцією на переживання дня, яке залишило пряме, неприховане виконання цього бажання [78, с. 478]. Розташування картин сну в структурі художнього твору теж відіграє певну ідейно-композиційну роль. Сновидіння на початку твору, як правило, виконують функцію попередження. Так, Г. Косинка у новелі «Анкета» демонструє нам стан Антона Собачки після сну: «Не люблю, коли бандит сниться. Секретний агент по бе-бе, а мені цілу ніч, сволоч! сволоч!» [30, с. 82]. Пізніше ми дізнаємося, що Собачка «бандитом був, бандитом і зостався». Незрозуміле «бе-бе», гидка лайка та груба поведінка з дружиною налаштовують на певну упередженість та недовіру в сприйнятті героя. Він грубий з людьми, особливо не любить інтелігенцію, жорстокий з дружиною і дітьми.

Засобами психологізації, до яких вдається Г. Косинка у новелі «Темна ніч» є діалог полоненого Байденка з повстанцями, які його «посадили на покуті, як почесного гостя». У цьому діалозі автор відтворює трагедійний конфлікт – зустрілися два полярні світогляди, кожен з яких відстоює свою

правду до кінця і нізащо не відмовиться від своїх переконань. Письменник застосовує в новелі внутрішнє мовлення, щоб простежити процес мислення персонажа, пульсацію його думки та плинність свідомості: «Чудний якийсь чоловік, кумедний, – думав собі Щербачок, – очі горять, а видно, людей не бачить... Хоч і комуніст...» [30, с. 45].

Внутрішнє мовлення піддається лише самоспостереженню. Його пульсуючий ритм прихований від інших у глибинах свідомості й підсвідомості. Правдиво відтворити його – це означає дати можливість зазирнути в одну з найбільших таємниць людської психіки.

Григорій Косинка зображував героїв у стані відчаю, глибокого горя, коли вони під впливом потрясіння, важкого переживання розкриваються у схвильованому, майже неконтрольованому свідомістю монолозі. В новелі «Темна ніч» є монолог Байденка, коли він дивиться на хазяїнового сина Митька і пригадує свого сина:

– Ех, приборкали нашу волю... Тліє душа, болить... Смерть, Сашо, смерть, Сашо...» [30, с. 46]. Герой не чує, як до нього звертаються співрозмовники, тому що підсвідомо він не з ними. Як зазначає З. Фрейд, «розділення психіки на свідоме і несвідоме є основним завданням психоаналізу, і тільки воно дає йому можливість зрозуміти і застосувати до науки патологічні процеси, які часто спостерігаються в духовному житті» [79, с. 11]. У Байденка було лише одне прохання: сказати щось чужому хлопчикові, який нагадав йому сина, аби він запам'ятав те вагоме слово на все життя, щоб не став таким, як його батько.

У новелі «Голова ході» діалог характеризується і рівноправністю голосів, і співмірністю почуттів персонажів, однаковою причетністю до того, про що мовиться:

– А тепер скрізь кротоми поліз по степу мужик – наш степ, брешуть!
Павло сміявся:

– Ого-го-го! Коли діло касається степу, ми тоді, як мур; тоді брат, не скубнеш дурничкою... Зелена могила знає. З вилами боронимо степ, ге?» [30, с. 66].

Подібний діалог також у новелі «Товариш Гавриш». Але тут є своя особливість. Оскільки новела написана від першої особи, то діалог у творі ведеться здебільшого між оповідачем, який є безпосереднім учасником подій, і героєм. Текст лише починається словами автора-оповідача, а далі продовжується одним із героїв. Передача прав героєві, який стає оповідачем, є ще однією з характерних рис художнього стилю Григорія Косинки.

Внутрішній монолог Рудика, персонажа новели «Змовини», виражений у формі прямої мови: «Хто б подумав: старчиха, наймит людський, на змовини з хазяїном не стала?...», переходить у невласне пряму: «Сходила вона, Мелашка, свої ноги. Аж згадати страшно, як бідувала вона своє життя за Козленком. Не встигла заміж вийти – обсіли діти й злидні разом; чоловік літо й зиму на заробітках, а вона з дітьми вдома...Орача на смужки наймай, Мелашко! Кожному годи, кожному роби, щоб ті діти до толку призвести...

«Та й викохала діти, – сміється собі Мелашка, – на заздрість людям. Дорогих синів маю!...» [30, с. 190]. Такі переходи диктуються потребою урізноманітнення викладу та словесної економії.

Глибокому розкриттю психології персонажа сприяють монологи, які за змістом можуть бути «внутрішніми», «зовнішніми». Часте звертання Г. Косинки до внутрішніх монологів зумовлене його прагненням життєвої подібності. Адже персонажі, як і живі люди, повинні не тільки з кимось (чи до когось) говорити, а й думати, вдаватися до мови з самим собою.

На думку Миколи Кодака: «Засоби внутрішнього монологу та функціонально рівноправних мовних форм служать завданню збагнути потаємне єство людини, спосіб її міркування, логіку й аргументацію вчинків, тобто її справжній характер» [28, с. 117].

Форми внутрішніх монологів у новелах Г. Косинки різноманітні. Це здебільшого пряма мова, невласне пряма мова, розмова героя з самим собою тощо.

Монологи та діалоги – невід’ємний компонент, який слугує для розкриття психологізму новелістики письменника. Саме вони допомагають авторові відобразити повною мірою психологічні особливості, які знаходяться в підсвідомості Г. Косинки.

РОЗДІЛ ІІІ

ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ХУДОЖНЬОЇ МАЛОЇ ПРОЗИ

§ 3.1. Специфіка вивчення української новелістики в середній школі

В історії української літератури були періоди не завжди прихильні до деяких письменників. Особливо складним і неоднозначним в цьому контексті став період 20-30-х років ХХ століття. Час, коли в літературу прийшли нові яскраві таланти, які шукали нових способів художнього відтворення життя. Новітні погляди на мистецтво слова, модернізм у його найрізноманітніших проявах і тогочасна ідеологія – все це призвело до заборони творчості М. Хвильового і Г. Косинки та навішування ярликів на твори Ю. Яновського. З огляду на це необхідна спеціальна методика вивчення творчості таких письменників.

Питання пошуку шляхів новітніх підходів у вивченні малої прози викликало зацікавлення в методистів давніших часів. У науково-методичних розробках В. Водовозова, В. Острогорського, В. Стоюніна розроблялися основні прийоми роботи над епічним твором; шляхи аналізу епічного твору визначили М. Рибникова, М. Кудряшов, В. Маранцман. У дослідженнях Т. Бугайко, Г. Беленького, М. Снежневської, Н. Сафонові стверджувалося, що теоретико-літературні знання є засобом пізнання художньої літератури, творення в уяві учня художніх образів.

Українські методисти ХХ століття О. Бандура, Н. Волошина, В. Неділько, Є. Пасічник, Б. Степанишин великого значення надають аналізу художнього твору епічного жанру. Особливості вивчення і аналізу новели розглядаються у праці О. Бандури «Вивчення елементів теорії літератури у 9-11 класах». Міцним підґрунтям для вчителя стали літературознавчі дослідження, присвячені розвиткові жанру новели. Творчі пошуки дали успішні результати у роботах Ю. Мартича, Г. Майфета, В. Кречотня, І. Денисюка, М. Наєнка, В. Фащенко, В. Агеєвої, М. Жулинського. Психологічні засади вивчення новелістики спираються на наукові основи сприймання учнями художньої літератури, які заклали О. Потебня, Г.

Костюк, Л. Виготський, А. Бодальов, А. Ковальов, І. Кон, Н. Молдавська, Т. Мушинська, Н. Рубакін, І. Синиця, П. Якобсон, С. Рубінштейн. Філософи Г. Сковорода, Ф. Ніцше, Ф. Гегель, З. Фрейд внесли свій вклад у розвиток проблеми сприймання і розуміння художнього твору, трактування авторської позиції.

Сучасні науковці, які досліджують особливості вивчення епічних творів (К.П. Бабенко, О.Я. Мариновська, О.М. Фенцик, В.В. Халін та ін.), здебільшого не розрізняють форми, методи, прийоми, види роботи, етапи вивчення, методичні моделі аналізу творів великих, середніх і малих епічних жанрів; традиційно малу прозу рекомендують осмислювати за аналогією до великої чи середньої.

Цінним видається нам дослідження Лаврусевич Н., яка в дисертації на основі теоретичних та експериментальних досліджень розробила систему роботи над українською новелістикою 20-30-х років ХХ століття, що вивчається в старших класах загальноосвітньої школи» [36, 37].

Наталія Ромашина, спирачись на досвід попередників, розробляє методику інноваційного вивчення новелістики, зауважуючи, що «професійна підготовка учителя літератури має ґрунтуватися на оновленій педагогічній методології, на засадах антропоцентризму, діалогізму, інноваційності, проблемності та креативності» [66].

Малі епічні жанри, – зазначають Н. Мафтин, Л.В. Мацевко-Бекерська, М. Наєнко та ін., – з особливою очевидністю виявляють специфіку епосу, його здатність в окремому й індивідуальному показувати всезагальні зв'язки між явищами. Художня мала проза в національній літературі вирізняється багатством формо-змістових модифікацій.

Основною в літературознавстві є проблема жанру новели, її схожості з оповіданням та відмінності. Виявляючи, окрім різкого сюжетного зламу, глибокий ліризм і драматизм, новела вигідно виділяється на фоні інших епічних творів малої форми. Доказом цього є неодноразове виникнення дискусій від початку століття і до сімдесятих років з приводу жанру новели.

Українські літературознавці (Л.О. Гаєвська, Н.Х. Копистянська, В.Ф. Погребенник та ін.) наголошують, що малоформатна частина прозової спадщини митця потребує якнайпильнішої уваги, адже малі прозові різновиди, особливо оповідання, в українському письменстві були й залишаються трендом епіки, популярною жанровою формою.

§ 3.2. Модель вивчення новелістики Г. Косинки

Та одним з найскладніших у роботі з новелою для вчителя-словесника є питання розуміння учнями авторської позиції. Під час аналізу новели учень повинен бачити не лише героїв і події, але й позицію автора. Такий аналіз найперспективніший у плані формування в учнів гуманістичних загальнолюдських понять, бо самим письменникам притаманна внутрішня орієнтація на гуманістично-емоційний і естетичний вплив на читача.

Цілком поділяємо думку Надії Лаврусевич: «Вивчення новелістики 20-30-х років ХХ століття в одинадцятому класі загальноосвітньої школи є важливою проблемою не лише у виховному, а й у пізнавальному плані. Зосереджуючи свою увагу на роботі з творами великої епічної форми, вчитель і учні часто недооцінюють новелу як універсальний літературний жанр. Тому широке використання літературознавчого підходу до вивчення новелістики цього періоду, робота над твором у взаємозв'язку змісту і форми, нові підходи до прочитання новел новітньої української літератури потребують нових способів викладу навчального матеріалу» [37, с.27].

При вивченні теми «Проза 20-30-х років. Загальний огляд: нові теми, проблеми. Григорій Косинка. Оповідання «На золотих богів»». Варто подати для ознайомлення учням літературознавчі терміни (роман у новелах, фейлетон, усмішка, маргінальна особистість, нарис, етюд).

Зважаючи на вік учнів, можна запропонувати підготувати доповідь: «Загальні тенденції розвитку прози», зосередивши увагу на таких аспектах:

ХХ століття для української літератури – дуже плідна пора, яка дала нашій культурі багато талановитих митців і геніальних творів. Мистецькі пошуки цілої плеяди молодих прозаїків хоч і знаходяться на різних полюсах ідейно-естетичних уподобань літератури 20-х рр., однак об'єднуються на основі характерних для цієї епохи принципів змалювання людини й світу в провідних творах.

Спільними естетично-стильовими засадами творчості прозаїків 20-х років ХХ ст. стала концепція людини нової епохи, яка відчуває самотність та непотрібність і водночас є закоханою у життя. Поняття «відродження й становлення» є основним в етичній моделі героїв епохи революції та громадянської війни, що відображає й романтичне самоствердження персонажа в нових суспільних реаліях, і трагізм його відірваності від універсальних першооснов буття.

На початку ХХ ст. українська проза вже досягла високого розвитку, відзначалася тематичним багатством, жанровою повнотою й стильовим розмаїттям. Її вершини – класичні твори М. Коцюбинського, І. Франка, Лесі Українки, В. Стефаника, О. Кобилянської, Марка Черемшини, Леся Мартовича та ін.

Доба революції та громадянської війни перервала процес нагромадження змістового й зображального потенціалу української прози. На розвитку прози України 20-30-х років відбилася й та обставина, що ряд зрілих майстрів або опинилися в еміграції (як В. Винниченко), або, залишившись на батьківщині (С. Васильченко, М. Чернявський, Дніпрова Чайка, Л. Яновська, А. Кримський), важко адаптувалися до нових суспільних обставин. Швидше ця адаптація відбувалася у молодших представників демократичної інтелігенції – часто початківців, здебільшого учасників революційних подій. У цей час відбувається зміна поколінь.

Основною формою художнього реагування на запити й імпульси життя стає поезія. У прозі спочатку розвиваються малі жанри, зокрема новела, нарис, етюд, ескізи, акварелі, оповідання.

Новації митців у 20-х роках у жанрі новели були на стільки вагомими, що забезпечили їй європейський рівень. Ці твори були національні за духом і модерні за формою та стилем. У цей час розвивається реалістична новела з елементами імпресіонізму (Григорій Косинка, Валер'ян Підмогильний). З'являються новели й оповідання філософського спрямування (Валер'ян Підмогильний, Аркадій Любченко, Гео Шкурупій). Їх зміст тепер будувалися

не на штучній інтризі, а на художній правді й простоті, на увазі до людської долі й аналізі її психіки.

Малі прозові форми демонстрували широкий спектр стильових манер, хоча у перші роки переважають експресивність (М. Хвильовий, І. Дніпровський, І. Сенченко), елементи імпресіонізму (Г. Косинка, почасти В. Підмогильний), орнаментальність в оформленні психологічної новели (М. Хвильовий, А. Головка, Г. Косинка, П. Панч, О. Копиленко).

З'являються оповідання з більш глибоким філософським забарвленням (А. Любченко), позначені романтикою духовного аристократизму (Ю. Яновський), цікаві експерименти в прозі роблять футуристи. Остап Вишня створює новий жанр – усмішку, що синтезує у собі жанрові ознаки гумористичного оповідання й фейлетону. Популярним жанрами стають нарис (О. Марямов, М. Йогансен); фейлетон (К. Котко, Остап Вишня, згодом Ю. Гедзь та інші). Ряд авторів еволюціонує до традиційного реалізму (П. Панч, А. Головка, К. Гордієнко).

Основною темою малої прози залишалася традиційно тема села з осмисленням тих подій, які там відбувалися. Кожен із митців відображав їх у руслі власного стильового художнього мислення.

Григорій Косинка – імпресіоніст, слово якого колоритне, багато орнаментоване приніс в українську літературу не ідеалізацію патріархальності, не замилювання усталеними звичаями та ідилією селянського побуту, а терпку правду про селянські злидні, про безпросвітність сільської бідноти.

А. Головкові засоби імпресіонізму та символізму дали можливість відтворити живі картини тогочасного життя на селі, сповненого драматизму і світлих сподівань на майбутнє.

Великий романтик революції Микола Хвильовий, у творчості якого домінують засоби імпресіоністичного письма, розширив і оновив проблематику української прози, вийшовши за межі селянської теми. Він

торкнувся теми революції й громадянської війни через призму національного й загальнолюдського.

Традиції психологічної прози продовжив В. Підмогильний. Опрацьовуючи теми села, міста, громадянської війни митець завжди зосереджував увагу на людині пореволюційної доби, її відчуженості, самотності, усвідомленні нею абсурдності буття, пошуках своєї індивідуальності.

Простота, лаконізм, насиченість розмаїттям деталей дійсності – основні ознаки творів П. Панча, в яких вимальовується часто залякане, глухе село, якому важко зорієнтуватися у подіях. Доля «маленької» людини у вирі суспільних подій, її здатність знайти себе в екстремальних ситуаціях – у центрі творів із вигадливим сюжетом Ю. Смолича.

Сатирична гумористична проза цього часу представлена творами В. Чечв'янського, Ю. Вухналя, Костя Котка. Та найбільшою популярністю користувалося гумористичне слово Остапа Вишні, 12 збірок творів якого вийшли в період з 1923 по 1930 роки, а у 1928 і 1930 років вийшло зібрання «Усмішок» у чотирьох томах.

Невдовзі визначну роль у становленні та розвитку української прози 20-30-х років починає відігравати повість. Для цього був добрий ґрунт: адже в українській дореволюційній прозі повість чи не провідний жанр, який досяг сюжетного розмаїття і тематичного багатства, подавши зразки родинно-побутової повісті-хроніки, соціально-побутової повісті, соціально-історичної, історично-пригодницької, психологічної, фольклорно-поетичної повісті. Саме повість стала своєрідним «полігоном» для випробування нових композиційних та стильових пошуків української прози.

З другої половини 20 років починає активний розвиток романістика. Тут варто відзначити романи «Американці» (1925) О. Досвітнього. «Останній Ейджевуд» (1926) Ю. Смолича, «Бур'ян» (1927) А. Головка та інші.

З'являється низка романів, написаних на матеріалі революції та громадянської війни. У 30-ті роки чи не панівним жанром стає «колгоспний» та «виробничий» роман.

Пояснення нових термінів:

Роман у новелах – складний за побудовою і великий за розміром епічний прозовий твір, у якому широко охоплені життєві події певної епохи; складається з окремих новел, об'єднаних спільним задумом.

Маргінальна особистість – людина, що перебуває на краю, на межі різних систем, культур, соціальних цінностей, і яка зазнає їх суперечливого впливу.

Фейлетон – сатиричний жанр художньо-публіцистичної літератури, що висміює негативні явища в суспільному житті.

Усмішка – це різновид фейлетону та гуморески. Ввів цей термін сам Остап Вишня. Пізніше він писав: «Хоч «фейлетон» уже й завоював у нас повне право на життя, та, на мою думку, слово «усмішка» нашіше від «фейлетону».

Нарис – малий оповідний художньо-публіцистичний твір, у якому зображено дійсні факти, події конкретних людей. Найчастіше нариси присвячуються відтворенню сучасних подій чи зображенню людей, яких особисто знав письменник.

Етюд – (з франц. вправа, вивчення) – невеликий за обсягом, переважно безсюжетний твір настроєвого характеру, в якому автор подає конкретну картину, фіксує момент, вихоплений з життя, відтворює внутрішній стан людини, нерідко на тлі співзвучного пейзажу.

Висновок: митці шукають нових форм і засобів, прагнуть передати суб'єктивне переживання людини, яка потрапила у веремію історичних подій; також продовжують розвиватись традиційні, класичні жанри: оповідання, новела, повість, роман. Головний об'єкт дослідження – душа людини, її підсвідоме (інстинкти).

Наступний доповідач розкаже про життєвий і творчий шлях Григорія Косинки.

Ось як український літературознавець із США Г. Костюк пригадує один із вечорів 1925 р., на якому Григорій Косинка читав своє оповідання «Політика»: «На сцену вийшов молодий, середній на зріст чоловік років 26-27, трохи присадкуватий, з руським чубом і відкритим простим обличчям. Став з боку кафедри, обпершися на неї однією рукою, спокійно дивився на переповнену палю.

Публіка поволі затихала. Він не мав у руці ні книжки, ні рукопису, ні будь-якої записки. Коли публіка втихла, він заговорив, заговорив так, як говорять у себе в хаті селяни, в родинних чи святкових різдвяних обставинах. То не було звичне читання з книжки, рукопису. То була жива розповіді, напам'ять. Я таке побачив уперше. Я нікого з письменників більше й пізніше не знав, щоб свою прозову річ міг читати напам'ять. Та ще й як читати! З таким природним перевтіленням у характери, в психологічні нюанси горож. Ні, то була містерія художнього читання! Публіка сиділа, як загіпнотизована». Звісно, цей унікальний дар молодого автора сприяв ще більшій популярності його творів. Ті коротенькі новели й оповідання Григорія Косинки вабили актуальністю порушених проблем, життєвістю ситуацій, яскравими, правдивими характерами українських селян, у душі яких гак глибоко зумів зазирнути письменник. Внутрішній світ героїв, їх природне прагнення до кращого життя були йому близькі й зрозумілі.

Григорій Михайлович Стрілець (таким було справжнє прізвище письменника) народився у бідній селянській родині 29 листопада 1899 р. в селі Щербанівці, тепер Обухівського району Київської області. Сім'я не вилазила із злиднів. Батько щоліта мандрував на заробітки, а восени наймався до цукроварні. І все мріяв про кращі часи, «про землі вільні», як напише згодом Г. Косинка.

У 1908 р. родина виїхала на Далекий Схід, оселилися на березі Амуру, навіть хату почали будувати. Та скоро туга за Україною вернула їх назад,

Жити стало ще важче. Тепер довелося працювати і найстаршому Григорію. Полов буряки, тягав плуга, був чорноробом на цукроварні. Спочинком і розрадою від важкої праці стали для нього книжки. Батько, сам неписьменний, завжди купував їх синові, як тільки виїздив на заробітки. Була то переважно пригодницька література російською мовою. А перша українська «Конотопська відьма» Г. Квітки-Основ'яненка: «Квітчина повість мене дуже вразила й здивувала: є, виходить, люди, що пишуть по- простому, по-мужицькому, – згадував майбутній новеліст, – а про те, що це книжка українського письменника, я й не подумав, де там, я довго ще після «Конотопської відьми» не знав – «хто ми і чий ми діти...». Ту повість читав Григорій і рідним. А голос мав артистичний, «дзвінкий і сильний», його «часто запрошували псалтир над мерцями читати».

Після закінчення початкової школи в селі Красному 1913 р. працює писарчуком у волості. «Всю систему колишніх управ, всі ті суди селянські, всю сваволю урядників, мирових посередників, писарів та помічників їхніх я не забуду, здається, довіку».

У 1914 р. Григорій їде на заробітки до Києва. Мріє вчитися, але спочатку чистить на вулицях черевики, нічого кращого не знайшлося. Невдовзі доля усміхнулася, взяли кур'єром-реєстратором до земської управи. Це дало змогу закінчити вечірні гімназійні курси, скласти іспити.

Про життя Григорія Косинки в період визвольних змагань майже нічого невідомо. В одній із автобіографій є таке свідчення: «Брав активну участь у боях».

Писати почав із віршів. Невдовзі більш-менш стабільний заробіток дали йому короткі нариси, памфлети, статті, які друкувались у київській газеті «Боротьба» (орган Української партії есерів-боротьбистів), «Більшовик». У них піднімає актуальні проблеми «молодої Країни Рад», проповідує соціалістичні ідеї. Чи було це наслідком власних ідейних переконань автора? Певно, що так. Інша справа, в якій мірі усвідомлено і виболено, перевірено життєвим досвідом. У той час багато українських митців (здебільшого

вихідці з пригноблених верств) щиро повірили в оновлююче, прогресивне значення революційних подій в Україні. Але так само більшість із них невдовзі переконалася в хибності своїх поглядів. Само життя принесло глибокі розчарування.

4 травня 1919 р. у газеті «Боротьба» було надруковано і перший художній твір – невеликий автобіографічний етюд «На буряки», підписаний уже відомим із журналістських кореспонденцій псевдонімом Косинка. Його взяв Григорій Стрілець за назвою скромних польових квітів – червоних косинців.

Переломним у житті письменника став 1920 р. Для його світобачення то був час прозрінь і творчого зростання. Тоді він вступив до Київського інституту народної освіти (КІНО) і одночасно став членом літературно-мистецької групи «Гроно», до якої входили М. Терещенко, Д. Загул, Г. Шкурупій, П. Филипович, художники А. Петрицький, М. Бурачек, Г. Нарбут та ін. В однойменному альманасі було надруковано невеликі оповідання Г. Косинки «Мент», «За земельку», «Під брамою собору». Гронівці стояли на оновлювальних позиціях у мистецтві, виступали за синтез усіх найкращих здобутків, але серед мистецьких течій вирізняли імпресіонізм і футуризм. Чи не там треба шукати джерело своєрідного Косинчиного індивідуального стилю? Уже після розпаду групи 1922 р. з'являється перша його збірка «На золотих богів», яка відразу привернула увагу читачів і критиків, принесла справжнє визнання. У цей час активно друкується не лише в газетах «Більшовик», «Вісті Київського губревкому», а й у часописах «Шляхи мистецтва», «Червоний шлях», «Нова громада», «Життя й революція».

У 1923 р. в журналі «Нова Україна» (Берлін-Прага) поряд із творами Т. Осьмачки, В. Підмогильного з'являється оповідання Г. Косинки «Анархісти», в якому відтворено складну пореволюційну ситуацію на селі, протест проти насильницької більшовицької політики. Цій публікації сприяв В. Винниченко, який на той час жив за кордоном, але ще підтримував зв'язки з Україною. Ця подія в тогочасних мистецьких колах набула гучного

розголосу. Авторів звинувачували в небезпечних зв'язках із ворожою до радянської влади еміграцією.

У цей час Григорій Косинка стає однією з найяскравіших постатей серед київських письменників. Він часто виступає на літературних вечорах, зібраннях ВУАН (Всеукраїнської академії наук) із читанням своїх творів. Через матеріальну скруту залишає навчання в інституті. Працює редактором у різних журналах, відповідальним секретарем ВУФКУ, у сценарному відділі Київської кінофабрики, актором на радіо.

В 1924 р. знайомиться з майбутньою дружиною, студенткою Київського інституту кінематографії Тамарою Мороз, яка залишилася йому вірною до глибокої старості, зберегла в складні роки пам'ять про нього, дбайливо впорядковувала посмертні видання його творів. Жило подружжя на Володимирській вулиці в одному з будинків на території Софіївського собору.

В їхньому помешканні часто збиралося вишукане товариство найталановитіших київських літераторів, які об'єдналися під назвою «Ланка». Окрім Г. Косинки, туди входили В. Підмогильний, Б. Антоненко-Давидович, Є. Плужник, Марія Галич, Т. Осьмачка. Особливо товаришував Григорій Косинка з Тодосем Осьмачкою, таким самим сином бідного селянина. Жартома їх називали Косьмачкою.

У 1926 р. «Ланка» перейменувалася у МАРС. Це була не літературна організація, а лише об'єднання митців, які відкрито не протистояли більшовизмові, але й не стали його апологетами (оспівувачами, ідеологічними виразниками), за що їх називали «попутниками». Над усе «марсівці» цінували талант, свободу творчості й ретельно дбали про високу художню якість своїх творів. У 1928 р., після ліквідації МАРСу, Григорій Косинка зізнавався Г. Костюкові: «Кінчилась доба навіть відносної свободи для письменника. Настає, мабуть, час абсолютного панування цензора і наглядача».

Сучасники згадують велику життєлюбність Григорія Косинки, його веселу, товариську вдачу, прямолінійність суджень і оцінок, нетерпимість до посередностей і підлабузництва, ненависть до партійних ортодоксів (він називав їх «мародерами і голобелниками»). Скептично ставився до авторитетів. Щоправда, двом «великим» поклонявся, у двох «великих», як зізнавався, вчився у В. Стефаніка, з яким листувався і який називав його «своїм сином із Дівич-гори», і у В. Винниченка, з яким також підтримував зв'язки. Високо цінував О. Кобилянську, С. Васильченка, норвезького письменника Кнута Гамсуна.

На багатьох тодішніх літераторів, особливо молодих, впливав Микола Хвильовий. Лише двох митців не торкнулася його запальна романтична іскра В. Підмогильного і Г. Косинки. Ці митці впевнено йшли своїм шляхом. За це Григорій Косинка постраждав від репресійної влади одним із перших. Суботньої ночі 5 листопада 1934 р., якраз напередодні захисту диплому дружиною, він був арештований і ув'язнений до Лук'янівської тюрми. А вже 18 грудня його розстріляли разом із іншими 28 українськими митцями (серед яких ще були К. Буревій, О. Близько, І. Крушельницький, Т. Крушельницький, Д. Фальківський). Сталося це в приміщенні колишнього Інституту шляхетних дівчат (Жовтневий палац культури, нині Міжнародний центр культури і мистецтв). У 1957 р. Григорія Косинку було реабілітовано.

Переходимо до аналізу новели «На золотих богів» (1920). Етюд, або ліричний шкіц – так визначається його жанр, поширений у тогочасній прозі. Це свідчило про загальну тенденцію ліризації української літератури 20-х рр., прагнення письменників швидко відгукнутися на революційні події. Таку функцію виконувала, звісно ж, поезія. А от мобільність прози забезпечував яскравий настроєвий малюнок, пунктирний штрих, наче ескіз до чогось більшого і ширшого. За цей твір Григорія Косинку було звинувачено в невиразності ідейної позиції. «Читач не розбере, за кого є, власне, автор за революцією чи проти неї, чи споглядає як стороння людина», – писав критик марксистського спрямування В. Коряк.

Назва «На золотих богів» та фраза «Б'ється червона селянська воля, умирає на своїх осьмушках та обніжках, але боронить тілами, кров'ю свої оселі од армії «золотих богів» (тобто білогвардійців) ніби свідчать про щирі симпатії автора до селян-бідняків. Але ідейно-естетичний зміст твору виводить читача далеко за межі однозначної авторської оцінки: схвалення чи засудження чогось.

Григорій Косинка, як і Валер'ян Підмогильний чи Микола Хвильовий, ніколи не користувався цим дешевим засобом. «На золотих богів» не пафосне оспівування революційних подій в Україні, а одна з перших спроб у літературі осмислити їх художньо.

Звернімося до тексту.

Все село йшло «назустріч непроханому ворогу» – піднесено-романтичний тон оповіді в дусі народної пісні передає важливість події. І не більше. Кольорова гама бою («криваво-червоні стежки полум'я», «червоною кривцею вмитий», «сіра курява... І упала чорним шаром на обличчя», «як чорні примари мріють над селом тополі, попелом припалі») підкреслює напруженість, драматизм ситуації, насторожує читача. Вбито ватажків Чубатенка і Сеньку-кулеметника. Чорний колір продовжує повторюватися болючим рефреном: «чорна руїна», «чорна соха», «чорні повалені хати», «почорнілий» Сенька. Від усього цього чорно в душах людей. Тріумфу перемоги немає. Але урочистий реквієм також відсутній. Опис передає трагічний наслідок: «На місці гарячих боїв селянської волі лишилась чорна руїна, полита сльозами, як дощем...», «Цілі ulиці покошено огнем-косою. Чорні повалені хати, щербаті повітки І все віками дбане добро, в попелі тліє горе матері...»

Мовно-стильові засоби лаконічно, але вичерпно передають песимістичні настрої переможців, метонімія «заплакали села» (тобто люди) підкреслює повну відсутність радості від перемоги. Метафора «чорна, обсмалена соха в клуні розп'ялась над кроквами, як мати над дітьми» означає крах селянських ілюзій, нездійсненність мрій і сподівань. Речення «Стоїть пшениця

потолочена, серпа просить, а вони кров'ю поливають» передає думки хлібороба стосовно всіх довколишніх подій. У спустошеній селянській душі пробивається несмілий промінець надії: «Вітер кидає пісок з попелом на стару драну свиту, прислухається». Письменник обігрує деталь «стара свита». У старій свиті стала серед двору Сеньчина мати і голосить. Сподівання потьмарені трагедією матері та молодій Сеньчиної дружини, їм ввижається образ убитого. Хто їм верне його? Ради чого втрачене це молоде життя? Цей німий підтекст посилюється вставками з народних пісень про жито, про сивого голуба, що виконують сугестивну роль, навіюють, викликають настрій невиправного горя. У цій суцільній печалі матері, вдови, діда Андрія губляться слова «Пшеницю будем жать, як золото, снопи класти...» і не налаштовують на обнадійливе майбутнє.

Особливою є роль метафоричного образу сонця у творі. Вічне, недосяжне світило, основа життя на землі та підтримка високого духу зустрічається в тексті кілька разів. Воно скрізь, але в різних ролях, як і різний настрій.

Ось «летить сонячною курявою Сенька-кулеметник осяяний сонцем», він сприймається як герой, лицар, майбутній переможець. Слава йому. Нерівний бій бідняків з армією «золотих богів» скінчився; «Сонце здивовано стало: похитнулись вороги!» – це речення говорить про те, що нелюдських зусиль вимагала перемога, дісталася ціною багатьох жертв. Але чи варта того?

Письменник ніби намагається оцінити події з високості вічних духовних вартостей. «Озолотило сонце похмурі хмари на заході і втопило червону багряницю, як той сум у ставу, та й прослало над пожарищем... Дивіться...» тут тільки блиск надії на недаремність жертв. Ця картина змінюється іншою: «чорна соха в клуні; ...коло погребя, он там, де танцюють золоті стрілки сонця, хтось заломив руки і з мукою тихо-тихо чи до неба, чи до себе: «В ногах лазила...» – це вже як потіха над чужою бідною багаті селянки, яка втратила нажите добро.

В останньому акорді, що в сюжеті виконує прикінцеву, підсумовуючу роль, і автор не витримав, з'явився нам в образі легенького вітра, який «притих, послухав горе-журбу матері і, здавалось, сам заплакав над потолоченою кіньми пшеницею...»

За жанром – це етюд, або ліричний шкід.

Тема оповідання: Битва українських селян із білогвардійцями за свою волю.

Сюжетно-композиційна структура твору:

I частина

- Динамічна картина бою;
- Калейдоскопічне зображення подій;
- Образи Сеньки-кулеметника й селянського ватажка Чубатенка, які «пролітають» перед читачем.

II частина

- Відтворення руїни, що залишилася на місці села;
- На фоні знищеного села показана жінка-мати, що втратила своїх дітей.

Питання для самоконтролю

1. Якою була основна тема малої прози 20-30-х років?
2. Які малі жанри розвиваються у прозі?
3. Справжнє ім'я Григорія Косинки?
4. Як називався перший художній твір Григорія Косинки?
5. У якому жанрі розпочав свою літературну діяльність Григорій Косинка?

6. Який рік став переломним у житті письменника?

7. Назва першої збірки Г. Косинки?

8. Коли було написане оповідання «На золотих богів»?

9. Жанр твору «На золотих богів»?

Отже, наведена модель аналізу новелістики Г. Косинки демонструє сприймання і осмислення новелістики відбувається в результаті аналізу твору: чим яскравіше сприймання, тим продуктивніша робота мислення.

Вчитель, звертаючи увагу на роль вступних занять, активізує всі асоціативні зв'язки і формує самостійний підхід до твору. Другий етап роботи над новелою – аналіз, що синтезує всі складники твору, і третій – підсумкове заняття, де відбувається перехід від чуттєво-конкретного досвіду до інтелектуального осмислення і повернення до стану уявлення на новому, більш якісно-високому рівні.

Засвоєння старшокласниками новелістики 20-30-х років ХХ століття залежить насамперед від вдало підібраної і виваженої системи уроків та правильно обраних методів, прийомів та форм навчання, що розвивають активну розумову діяльність учнів, їхнє емоційне і творче сприймання. Сьогодні, на жаль, учителі й методисти відійшли від лінгвостилістичного аналізу тексту, а його роль має першорядне значення в усвідомленні прочитаного, допоможе учням проникнути в тканину художнього твору, зрозуміти підтекст новели і авторську позицію.

У додатках наводимо кілька уроків з вивчення новел Г. Косинки.

ВИСНОВКИ

У процесі наукового дослідження нами проаналізований творчий доробок Григорія Косинки з позицій психологізму художньої деталі. Отримані результати дають змогу дійти певних висновків.

Були проаналізовані наукові джерела та художня література з теми нашого дослідження. Це літературно-критичні статті, монографії, дисертаційні роботи, статті, нариси з життя і творчості Г. Косинки.

Жанрово-стильові особливості творчості Г. Косинки у різні періоди отримували найрізноманітніших оцінок літературознавців: сучасники письменника, відомі критики І. Кулик та С. Щупак, розглядали його як імпресіоніста, нині цю думку підтримує В. Агеєва та Р. Мовчан. Проте М. Наєнко визначає його творчість як неореалістичну, проте з елементами експресіонізму. Незважаючи на досить слушні роздуми і тонкі спостереження над творчістю Г. Косинки М. Жулинського, В. Агеєвої, Р. Мовчан, Л. Кавун, С. Ленської та інших авторитетних літературознавців, зауважимо, що вона ще далека від системного і всебічного наукового осмислення.

Проаналізовані художні твори письменника («За земельку», «Мати», «Троєкутний бій», «Перед світом», «Голова ході», «Анкета», «Зелена ряска», «Темна ніч», «Змовини», «Серце», «Гармонія», «Циркуль» та ін.) доводять, Григорій Косинка всім змістом своєї творчості відображав селянську стихію в зламний історичний момент, розчинявся в індивідуальнім світосприйнятті селянина, в цих його архаїчних проявах, онтологічних рівнях свідомості, бо така природа його непересічного, рокованого таланту. Тому-то в окресленім часі та просторі він досягнув виняткової майстерності вимальовування споріднених із собою характерів. Новели Г. Косинки посідають визначне місце в українській літературі.

Кожен новий твір Г. Косинки було справжньою подією в творчому житті об'єднання «Ланки», де він уперше читав свої твори, перевіряючи їхню

достиглість на сприйманні близьких літературних товаришів. Авторська мова у Г. Косинки і мова його персонажів у новелах радують і вражають своєю невимушеністю і природністю, вони густо пересипані влучними фразами, фразеологізмами. Індивідуальний стиль Григорія Косинки можна визначити як неореалістичний, тобто такий, який несе в собі риси модерністських тенденцій, зокрема імпресіоністичної.

У новелах Г. Косинки проаналізовано психологізм художньої деталі, з'ясовано, що психологізм є вагомим рисом поетики творів письменника. Основні принципи психологізму Г. Косинка втілював у відповідній системі елементів форми: художніх деталях, композиції й сюжеті, в особливостях художньої мови.

Проаналізувавши малу прозу Г. Косинки, ми дослідили, що важливим засобом розкриття психології малої прози є монолог та діалог. Вони є безвідмовним інструментарієм психологізму.

Отже, мала проза Г. Косинки містить в собі психологізм повною мірою. Розкриваючи психологію героїв у хвилини найвищого напруження, письменник зосереджував увагу на кульмінаційному моменті. Це давало можливість найглибше розкрити душу людини. Завдяки виробленню високої техніки живописання словом новели Г. Косинки є «гарячими і трепетними, як те життя, по свіжих слідах якого вони писалися».

Зміст роботи над українською новелістикою 20-30-х років ХХ століття, що вивчається в старших класах загальноосвітньої школи полягає у поглибленій роботі над текстом з використанням знань з теорії літератури про природу жанру, ефективному використанні лінгвостилістичної роботи та сучасному прочитанні новел 20-30-х років ХХ століття. З позицій сучасного літературознавства розглядається природа новелістичного жанру, психологічні аспекти художнього сприймання новелістики старшокласниками і використання сучасних форм, методів і прийомів навчальної роботи.

Перспективи подальшого наукового пошуку вбачаємо у дослідженні епістолярної, публіцистичної спадщини письменника на основі сучасних видань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеєва В. Автор і герой як виразники оцінки зображуваного у прозі Григорія Косинки. Українська імпресіоністична проза. К., 1994. 248с.
2. Бойко Ю. Григорій Косинка. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2004. № 2. С. 62-64.
3. Бровко О.О. Новела в структурі української прози: модифікації та функції : [монографія]. Луганськ: ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2011. 399 с.
4. Буркалець Н. Григорій Косинка і Кнут Гамсун: інтертекстуальність в рамках літературної традиції. *Український модернізм зі столітньої відстані: актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство: зб. наук. пр.* Рівне, 2001. Вип. X. С. 165-171.
5. Васильченко С. Твори: у 4-х томах. К. Т.2.1960. 420 с.
6. Василенко В. Художній світ новели «Мати» Григорія Косинки. *Слово і час*. 2015. № 7. С. 47-51.
7. Васильєва М. Українська модерна новела кінця ХІХ – початку ХХ століть: розвиток і модифікації в їх обумовленості метафоризацією як провідною рисою художнього мислення доби. *Українська мова та література*. 2003. № 1.С. 23-29.
8. Глотова І. Засоби суміжних мистецтв в імпресіоністичній поезії Григорія Косинки. *Філологічні науки. Літературознавство*. № 11-12. 2017. С. 169-174.
9. Дуб К. Імператив Г. Косинки як естетичне вираження селянської ментальності. *Слово і час*. 1999. № 11. С. 16-20.
10. Дмитренко, В.І. Літературний дискурс «Ланки» – МАРСу першої третини ХХ століття: монографія. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2009.
11. Дмитренко В.І. Творчість митців об'єднання «Ланка»–МАРС у літературному процесі першої третини ХХ століття: аспекти перцепції та рецепції: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук :

- спец. 10.01.01 «Українська література» / В.І. Дмитренко ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. К., 2009. 33 с.
12. Жигун С. До питання періодизації творчості Г.Косинки *Мова і культура*. 2012. Вип. 15. Т. VI (160). С. 266-272.
 13. Жигун С. Спроба реконструкції задуму новели Г.Косинки «Серце» *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство*. 2014. Вип. 39. С. 74-78.
 14. Заїка Ю.М. Інтерпретація образу «маленької людини» у творчості Григорія Косинки (на матеріалі творів «В житах», «Фавст»). *Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ Серія Філологія. Педагогіка. Психологія*. Випуск 22. 2011. С. 161-167.
 15. Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX вв.: Трактаты, статьи, эссе. М.: Изд-во Московского ун-та, 1987. 511 с.
 16. Зборовська Н. В. Психологізм та літературознавство: [посібник] К.: «Академвидав», 2003. 392 с.
 17. Історія української літератури XX століття: підручник для студ. гуманіт. спец. вузів: у 2 кн. / ред. В.Г. Дончик. К.: Либідь, 1998. Кн. 1: Перша половина XX століття / В.П. Агеєва [та ін.]. 1998. 464 с.
 18. Історія української літератури XX століття: підручник для студ. гуманіт. спец. вузів: у 2 кн. / ред. В.Г. Дончик. К.: Либідь, 1998. Кн. 2: Друга половина XX століття / В.П. Агеєва [та ін.]. 1998. 456 с.
 19. Історія української літератури. Кінець XIX – початок XX ст.: у 2 кн.: [підручник] / за ред. проф. О.Д. Гнідан. К.: Либідь, 2005. Кн. 1. 2005. 624 с.
 20. Кавун Л. Психологізм як елемент поетики новел Г. Косинки. *Українська мова і література в школі*. 1993. №2. С. 50-52.
 21. Кавун Л. Драматичний модус художності в новелах Григорія Косинки. http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchu/N178/N178p023-027.pdf

- 22.Кавун Л. Новелістика Г. Косинки і проблема поетики української малої прози 20–30-х років ХХ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Лідія Кавун; Київський університет імені Тараса Шевченка. К., 1995. 24 с.
- 23.Кавун Л. Драматичний модус художності в новелах Григорія Косинки. *Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки»*. 2010. Вип. 178. С. 23-27.
- 24.Каневська Л. Психологізм романів І. Франка сер. 80-х – 90-х рр.: дис. ... кандидата філол. наук: 10.01.01 / Лариса Каневська. К., 2004. 209 с.
- 25.Кислий Ф. Григорій Косинка//Дніпрова хвиля. К.,1989. С. 539-542.
26. Клочек Г. Д. Поетика і психологія. К.: Знання. 1990. 47 с.
- 27.Ковалів Ю.І. Історія української літератури: кінець ХІХ – поч. ХХІ ст. : [підручник] : у 10 т. / Ю.І. Ковалів. К.: ВЦ «Академія», 2013. Т. 3: Усподіваннях і трагічних зламах. 2014. 472 с.
- 28.Кодак М. Психологізм соціальної прози. К., 1968. 200 с.
- 29.Контребинська О. Чи знаєте ви Григорія Косинку? [Текст]/ О. Контребинська: у кн.: Косинка Г. М. Гармонія: Оповідання. Публіцистика. Спогади про Григорія Косинку: упоряд., авт. приміт. Т. М. Мороз-Стрілець; авт. передм. Г. М. Штонь. К.: Дніпро, 1988.
- 30.Косинка Г. Заквітчаний сон. К., 1990. 100 с.
- 31.Косинка Г. М. Новели. Серце. / Г. М. Косинка. – К.: Дніпро, 1967. – 200 с.
- 32.Косинка Г. Мене трудно взяти на «ура»... [маловідомі сторінки з життя поета]. *Берегиня*. 2000. № 1. С. 61-70.
- 33.Косинка Григорій. Фавст [Електронний ресурс] / Григорій Косинка. – Режим доступу: <http://www.ukrlib.com.ua/books/printitzip.php?tid=4206>.
- 34.Кузнецов Ю.Б. Психологізм української прози початку ХХ ст. *Українська мова та література в школі*. 1991. № 2. С. 30-35.
- 35.Лавриненко Ю. Григорій Косинка. Розстріляне відродження: Антологія. Париж, 1959. 180 с.

36. Лаврусевич, Н. Особливості викладання новелістики 20-30-х років ХХ століття у школі: навч. - метод. посібник Кам'янець-Поділ.: Оіном, 2003.
37. Лаврусевич Н. Автор і герой у новелах Григорія Косинки *Українська література в загальноосвітній школі*. 2004. № 2. С.25-28
38. Ленська С.В. Синтетичність стилю новелістики Г. Косинки. *Мова і культура*. 2011. Вип. 14. Т. II (148). С. 288-293.
39. Лівицька І. «В лабіринтах людської душі» (Історія дослідження художнього психологізму української літератури). *Літературознавчі обрії*. Випуск 17. 2010. С. 54-60.
40. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. К.: Академія, 2007. 752 с.
41. Літературознавча енциклопедія : [у 2 т.] / [авт.-уклад. Ю.І. Ковалів]. К.: ВЦ «Академія», 2007. Т. 1: А (аба) – Л (лямент). 2007. 608 с.
42. Літературознавча енциклопедія : [у 2 т.] / [авт.-уклад. Ю.І. Ковалів]. Т.2. К.: ВЦ «Академія», 2007. Т. 2: М (Маадай-Кара) – Я (я-форма). 2007. 624 с.
43. Луків А. Майстер імпресіоністичної новели (Екзистенційний підхід у вивченні літератури) *Урок української*. 2005. № 1-2. С.41-43.
44. Мартинець Л. Син Стефаника з дівич-гори. *Українська мова та література*. 2004. № 16. С.12-24.
45. Мацапура В. І. Літературний психологізм та його роль у художньому творі. Основні форми і прийоми. *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України*. 2000. № 1. С. 41-43.
46. Мацевко-Бекерська Л. В. Українська мала проза кінця ХІХ – початку ХХ століть у дзеркалі наратології: [монографія]. Львів: Сплاین, 2008. 408 с.
47. Мафтин Н. «Оцінний» рівень поетики композиції новелістики Григорія Косинки. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. 2005. Вип. ІХ-Х. С. 172-179.
48. Меншій А. Семантика концепту «страх» у творчості М. Коцюбинського та Г. Косинки. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. № 1 (2012). С. 29-33.

49. Михайловська Н. Трагічні оптимісти: Екзистенційне філософствування в українській літературі XIX – першій половині XX ст. : [монографія]. Львів: Світ, 1998. 212 с.
50. Мовчан Р. Григорій Косинка: зблизька і на відстані *Дивослово*. 2005. № 10. С.18-24.
51. Мовчан Р. Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі: Монографія. К.: ВД «Стилос». 2008. 544 с.
52. Мовчан Р. В. Сильова палітра української прози першої половини XX століття. *Бібліотечка «Дивослова»*. 2009. № 2 (44). С. 17-51.
53. Мовчан Р. В. Сильовий етюд прозової моделі модернізму 20-х років XX століття. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2006. № 2. С. 70-83.
54. Моклиця М. В. Модернізм як структура. Філософія. Психологія. Поетика: автореф. дис. ... доктора філол. наук: спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / Марія Василівна Моклиця. НАН України; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. К., 1999. 32 с
55. Наєнко М. Григорій Косинка. Літературно-критичний нарис. К. : Рад. письменник, 1989. 172с.
56. Наєнко М. К. Історія українського літературознавства: [підручник] К.: Видавничий центр «Академія», 2003. 360 с.
57. Непорожній О. Вступна стаття. Косинка Г. Вибрані твори. Харків: Ранок. 2003. С. 5-27.
58. Овдійчук Л. Естетичні уподобання українських письменників: (Узагальнюючі таблиці: Г. Косинка, І. Багрянний, М. Куліш) *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. К., 2006.
59. Осьмачка Т. Косинка. Спогад. [публікація Скорського Миколи] *Київ*. 1997. №11-12. С. 122-123.
60. Петренко Л. Поетика експресіонізму в творах Григорія Косинки. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*: Випуск 9-10. 2005. С.203-209.

- 61.Петренко, Л. Експресіоністичні елементи в художній структурі творів Григорія Косинки. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2011. Вип.15. С. 207-209.
- 62.Рибалко І.В., Ткач Л.М. Жанр новели в українському історико-літературному процесі ХІХ-ХХ століть: Навч. посібник. Дніпропетровськ: НМетАУ. 2014. 52 с.
- 63.Рильський М. Слово Косинки. Косинка Г. Серце: Новели. К., 1967 200 с.
64. Рихард Гаман. Импрессионизм в искусстве и жизни. М., 1965. 240 с.
- 65.Розвиток жанрів в українській літературі ХІХ – початку ХХ ст.: [збірник наукових праць] / відп. ред. М.Т. Яценко. К.: Наукова думка, 1986. 294 с.
- 66.Романишина Н. В. Українська художня мала проза: теоретико-методичні аспекти вивчення: [монографія]. Рівне: ТзОВ «Принт Хауз», 2013. 576 с.
- 67.Савченко Я. Григорій Косинка. Мати. *Життя й революція*.1966. №4 С. 121-124.
68. Сапун М. В. Мова новел Григорія Косинки: структурно-функціональний аспект. автореф. дис. канд. н., К., 2010. 23с.
69. Синицька Н. Характерні ознаки інтелектуальної прози. *Слово і час*. 2003. № 11. С. 75-80.
70. Скорина Людмила «Гомін і відгомін»: дискурс інтертекстуальності в українській літературі 1920-х років: Монографія. Черкаси: Брама-Україна, 2019. 704 с.
- 71.Слабошпицький М. Поет із пекла. К.: «Ярославів вал», 2003. 368с.
- 72.Солод Ю. Українська література ХХ ст. К., 1999. 423 с.
- 73.Тарнавський М. Майстерність психоаналізу чи ілюзія психологізму? (Два приклади : Панас Мирний і Нечуй-Левицький). *Слово і час*. 1992. № 8. С. 75-79.
- 74.Фащенко В. На зламі епох. *Вітчизна*. 1969. №5. С. 192-195.
- 75.Фащенко В. В. У глибинах людського буття: Етюди про психологізм літератури. К.: Дніпро, 1981. 279 с.

76. Франко І. Старе й нове в сучасній українській літературі: Зібрання творів у 50-ти т. К. Т.35.
77. Франко І. Я. Зібрання творів: У 50-ти т. / І. Я. Франко. К.: Наукова думка, 1981. Т. 31. 595 с.
78. Фрейд З. Введение в психоанализ. / З. Фрейд. – М., 1997. – 500 с.
79. Фрейд З. Я и Оно. / З. Фрейд. – М., 1990. – 275 с.
80. Хоменко О. На шляху до синтезу: художня творчість Григорія Косинки *Українська мова та література (Шкільний світ)*. 2002. С.11-13.
81. Цюп'як І.К. Українська новела 20-80-х років ХХ століття в контексті сучасних інтерпретацій: моногр. Д.: Національний гірничий університет, 2013. 198 с.
82. Чобанюк В. Поетика пейзажу в мілітарних творах Марка Черемшини та Григорія Косинки. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2016. № 2(34). С. 337-342.
83. Штейнбук Ф. Тілесно-міметичний метод аналізу текстових стратегій модерністського дискурсу (на прикладі творчості Григорія Косинки) *Слово і час*. 2011. № 3. С.79-87.
84. Штонь Г. З. З когорти майстрів. Гармонія: Оповідання. Публіцистика. Спогади про Г. Косинку. К., 1988.
85. Щупак С. Імпресіоністичними манівцями. *Критика*. 1950. №3. С. 30-32.
86. Яструбецька Г.І. Динаміка українського літературного експресіонізму: [монографія] Луцьк: ПВД «Твердиня», 2013. 380 с.

ДОДАТКИ

Тема: *Г. Косинка. Трагічна доля митця. Змалювання строкатої картини життя крізь призму долі й душі людини. Перевага імпресіонізму в стильовій палітрі*

Мета: ознайомити учнів із життям і творчістю письменника, особливостями його поетичного стилю, зацікавити ними; розвивати навички сприйняття інформації на слух, виділення головного, вміння самостійно готувати тематичні повідомлення; виховувати повагу до культурних, духовних надбань народу, прагнення до розширення світогляду, оптимістичне світобачення.

Очікувані результати: учні знають про життєвий і творчий шлях митця, його трагедію; вміють характеризувати імпресіонізм як стильовий напрям.

Обладнання: портрет письменника, видання творів, ілюстративні матеріали до біографії.

Тип уроку: вивчення нового навчального матеріалу.

Хід уроку

I. Мотивація навчальної діяльності учнів. Оголошення теми й мети уроку. **Вступне слово вчителя.**

Григорій Косинка... Середній на зріст. Обличчя натхненне, привітна усмішка, лагідні й пильні блакитні очі, глибокі й променисті, - вони передусім привертали до себе увагу. Ходив бадьоро, швидко, з піднятою, ніби закинutoю головою й здавався вищим, ніж був. А був кремезний, присадкуватий. Волосся світло-русяве, хвилясте. За характером – доброзичливий, прямодушний, м'який. У вчинках і діях відчувалася впевненість, і тоді проступали риси вольової вдачі. Таким пам'ятають письменника його сучасники. Читаючи про це, мимоволі замислюєшся: чи здатна така людина на терор, насильство, розбій? А саме за

участь у терористичній організації був заарештований і розстріляний Г.Косинка. Щоправда, через кілька десятків років реабілітований – помертньо, як і багато його товаришів по перу. Про цей складний час і відображення його у творах та душі новеліста – ви дізнаєтесь на сьогоднішньому уроці.

II. Актуалізація опорних знань учнів. Евристична бесіда.

У чому складність доби 20-30-х років ХХ ст.? Покажіть це на прикладах життя і творчості М.Хвильового, його героїв тощо.

- Як розвивалося літературне життя цих років? З ким із уже знайомих вам письменників Г.Косинка був в одному літературному угрупованні?
- Якими думками новела М.Хвильового «Я(Романтика)» близька нашому часові?

III. Сприйняття та засвоєння учнями навчального матеріалу.

Міні - лекція з елементами бесіди. «Велика наших часів боротьба знайшла в Косинці вдумливого спостережника, саме оця боротьба, а не дрібний щоденний побут...», - зазначив відомий літературознавець С.Єфремов в «Історії українського письменництва». До загибелі Г.Косинку привезло глибоке, правдиве розуміння й високоталановите відтворення проблем та трагічних протиріч українського пореволюційного села, за що вульгарно – соціологічна критика оголосила його оспівувачем куркульства. Не випадково Є.Кирилюк згадує, як Косинка в одній розмові сказав: «...Критики – це не тільки небезпечні, а й страшні люди! Ось з мене хочуть зробити «куркульського» письменника. А чи знають мої критики, що я походжу з незаможницької родини, що в дитинстві я наймитував у поміщицькій економії, а згодом – на цукроварні, що ніякої гімназії чи університету я не кінчав, був солдатом на війні?» І навіть в оточенні «недоброзичливого критичного оркестру», коли письменника починали цькувати, Косинка залишався людиною

оптимістичного характеру, високої гідності, непохитної переконаності. І друзям інколи казав: «То не важко, що мене цькують. Українська література однаково буде одною з кращих в світі», - Хто такі «куркулі», чому їх романтизації боялися влада, критики? Г. Косинка(Григорій Михайлович Стрілець) народився 29 листопада 1899 року в с.Щербанівці Обухівського району, що на Київщині, в селянській сім'ї.

Нужденне життя змушувало селянських дітей рано дорослішати, ставати до праці. Пішов на заробітки й малий Григорій. Спочатку в панську економію, потім на цукроварню. Батько щоліта мандрував на заробітки аж у херсонські степи, мати теж наймитувала. У 1908 році постійні нестатки погналі сім'ю шукати кращої долі аж до Амуру та Байкалу. Не знайшовши щастя, родина повертається додому й продовжує працювати в наймах. Але це не заважало їй членам пізніми зимовими вечорами збиратися разом і співати чарівних українських пісень, слухати «Кобзаря», вірші з якого майстерно декламував дід Роман. Григорій рано навчився читати. Батьки підтримували потяг хлопця до науки, вірячи, що тільки освіта може вивести його в люди. Як не важко було,але батько віддав сина до школи в сусіднє с.Красне. Велике бажання вчитися привело п'ятнадцятирічного підлітка до Києва. Працював він на різних роботах. Потім його взяли писарчуком до земської управи, влаштували на вечірні курси до гімназії. Згодом хлопець екстерном здав екзамени за шість класів

Ще в гімназії учитель словесності помітив у Григорія літературний талант і порадив серйозно зайнятися художньою творчістю. Незабаром у газетах і журналах з'являються невеличкі нариси, ескізи, фейлетони, вірш «Крик боротьби». А на весні 1919 року виходить перше оповідання «На буряки», підписане ім'ям Григорій Косинка. Дружина і мати письменника згадують, що він дуже любив квіти, особливо польові, а серед них – білі ромашки й червоні косинці. Від квітки «червоні косинці» й походить його літературний псевдонім. Сам Григорій

Михайлович пояснював: « Квітка – ця мало відома, а вона така ніжна й красива, скромна й разом з тим велична. Квіти приносять радість і збуджують у душі людській тільки хороше. Псевдонім залишається, от і все...»

Того ж року в газеті «Більшовик» було надруковано ще кілька оповідань: «В хаті Штурми», « Сходка», «Перед світом», «На золотих богів», а в альманасі «Гроно» з'явилися оповідання «Під брамою Собору», «Мент», «За земельку».

З 1921 року Г. Косинка навчається в Інституті народної освіти. Та після третього курсу через матеріальні нестатки він змушений залишити навчання і йти працювати. Помер батько, мати залишилася сама з п'ятьма дітьми на руках. Григорій, як найстарший, мусив допомагати.

Г. Косинка працює в редакціях газет і журналів, диктором на радіо. У 1922 році виходить його перша збірка «На золотих богів». На творчих вечорах письменник любить як справжній артист читати зі сцени власні новели, «гарячі й трепетні, як те життя, по свіжих слідах якого вони писалися». (М.Рильський). Та правда життя подобається не всім. Дехто з критиків ототожнює Г.Косинку з його героями. З'являються навіть карикатури на письменника. У провину митцеві ставлять і те, що він мало пише про місто, все більше про село. У 1924 році Косинка одружується з Тамарою Михайлівною Мороз. Десять років вона була щасливою дружиною, а потім розділила долю удови репресованого, по-зłodійськи розстріляного чоловіка (після арешту Г.Косинки конфіскували майно, відібрали паспорт і викинули жінку на вулицю).

Твори Г.Косинки повернулися до читача лише 1969 року завдяки настирливості, наполегливій праці Тамари Михайлівни.

- Чому, на ваш погляд, тільки в ці роки до українських читачів зміг повернутися незаслужено забутий письменник?

Він прийшов у літературу безпосередньо із села. Від нього віяло подихом степів, сонця, вітрів і нічних заграв громадянської війни, яка обпекла його молодість. Михайло Панасович Стельмах, відкриваючи в 1969 році вечір, присвячений 70- літтю від дня народження Г.Косинки сказав: «Золотими хвилями петрівчанської ниви, і оберемками сонця, і зоряним чаром віє таке земне і таке поетичне слово Григорія Косинки. Бідняцьке поле і червона селянська воля породила його. Так, він вийшов із глибини революції, щоб оспівати життя селянського роду, щоб віддати людям усю любов великого, щедрого й доброго серця...»

А Ю.Лавриненко зазначав: «... Косинка зовсім не був таким елементарним, як його селянські герої, і старанно плекав свою літературну культуру; улюбленою лектурою його були Бодлер, Еклезіаст, Байрон, Гейне, перша частина «Фауста» Гейне тощо. Косинка досконало знав тогочасну українську літературу, в якій його учителями (крім Шевченка і Франка) були Коцюбинський, Васильченко, ранній Стефаник; Їхню високу школу імпресіоністичної новели він блискуче засвоїв, щоб зробити свій власний внесок у цю лінію стилю та намітити перехід до нового щабля української прози».

Оскільки в стильовій манері Г.Косинки переважає імпресіонізм, послухаємо повідомлення про цей стиль.

Повідомлення учня, перегляд ілюстративних матеріалів.

IV. Закріплення знань, умінь та навичок.

Творча робота.

Змалюйте «психологічний портрет» Г.Косинки.

Завдання учням.

Послухайте «настроевий» уривочок із творів Г.Косинки. Назвіть художні засоби, використані автором.

«Хай простять мені смугляві берези!.. Вони в селі Чорному стоять над ставом, мов соромливі дівчата, що вийшли купатись, роздяглися і опустили до колін свої білі сорочки; їх ноги миє зелена вода ставу, стан обіймають

сосни, а кучеряве гілля цілують вечорами зорі, ранками – сонце; тоді берези ще більше соромляться, закривають засмаженими руками – гіллям краєчки своїх очей і от-от пирснуть зо сміху, - але на їх суворо дивиться дуб, гладить вітрами лисину осокор, сумно хитає головою стара верба, і поговорі шумить борами...

Соромом горять тоді берези: немає де сховатись, присісти; стоять розперезані, а сонце січе над ними червоний оксамит...»

V. Підбиття підсумків уроку

Інтерактивна вправа «Мікрофон»

Мене вразило (мені запам'яталося)...

VI. Домашнє завдання.

Знати біографію письменника, вивчити поняття «імпресіонізм»; прочитати новелу Г.Косинки «В житах».

Тема: Г.Косинка. Новела «В житах» - зупинена мить, пошуки порушеної гармонії. Вітаїстичний пафос, імпресіоністична настроєність.

Мета: допомогти учням глибше усвідомити ідейно-художній зміст новели письменника, її пафос та стильові особливості; розвивати навички аналізу прозових творів малих форм, виділення стильових особливостей, вміння висловлювати враження від прочитаного та власні думки; виховувати прагнення до гармонії, оптимістичне світобачення, естетичний смак.

Очікувані результати: учні знають зміст твору, вміють аналізувати новелу, визначати риси індивідуального стилю письменника, висловлювати власну думку про твір.

Обладнання: портрет письменника, видання твору, ілюстрації до нього.

Тип уроку: формування вмінь та навчоч.

Хід уроку

I. Мотивація навчальної діяльності учнів. Оголошення теми й мети уроку.

Вступне слово вчителя.

Час довів, що головним «злочином» Г.Косинки, із творчістю якого ми продовжуємо знайомитися, став його талант, який не дозволив йому бути слухняним ілюстратором вигаданих владою й критикою перемог революційних ідей у пожовтневій Україні, а змушував об'єктивно писати про їх дуже суперечливе, насильницьке втілення в життя. «Йдучи у своїх художніх узагальненнях від «малого» до «великого», від психології факту до його філософії, він відкривав у пожовтневій дійсності драми й трагедії, а не перемоги й тріумфи; йому вдається подати складність душевних зламів у людині з позицій не якогось одного класу, а загалом людського буття. І розкрити мовою динамічного лаконізму, за допомогою такого об'ємного афористичного слова, яке ніби вихоплене з уст народу», - читаємо в «Історії української літератури ХХ століття» про Г.Косинку. Чи це так – поміркуємо на уроці.

II. Формування вмінь та навичок. Слово вчителя.

Г.Косинка у своїх творах уникає якоїсь політичної тенденції. Як художник «від Бога», виступає водночас «за всіх» і «проти всіх»; йому болять і рани бідності найбільш окраденого селянина («На буряки»), і месницькі дії заблуканого «бандита» та кров переконаного партійця («Десять», «Темна ніч»), безпросвітність декласованих спекулянтів та «вічних» міщан («Місячний сміх», «Троєкутний бій»). Над усім цим час від часу зринає світлий промінь надії на те, що «далі цього не буде». Один із тогочасних критиків зізнався, що об'єктивність письма Г.Косинки не дає йому зрозуміти, «за кого є власне автор – з революцією чи проти неї, чи спостерігає як стороння людина».

У другій книжці новел Г.Косинки «В житах» (1926) можна виділити три драми. Перша – драма найбіднішого селянства, яке стало свідком революції та братовбивчої війни, а волі так і не одержало. Друга – гостро драматичний конфлікт героя з дійсністю. Це «заблукані» герої, які не визнавали жодної офіційної влади, ставали дезертирами,

втікачами й відстоювали право на власну позицію різними, навіть кривавими, шляхами.

Третя драма українського народу – це драма тих, хто віддав себе на службу комуністичній ідеї, зрозумівши згодом (або й не зрозумівши) їхню ілюзорність.

Евристична

бесіда.

До якого виду драми ви б віднесли новелу Г. Косинки «В житах»?

Які враження залишилося у вас після прочитання твору? Що найбільше вразило, запам'яталось?

Що можете сказати про стильову манеру письменника? Чим вона особлива, відрізняється від інших?

Переказ сюжету новели «В житах».

Інтерактивна вправа «Мозковий штурм».

Визначте основні мотиви новели Г.Косинки «В житах».

Орієнтовна відповідь

- Мотив захоплення природою, життям;
- Неприйняття жорстокої дійсності;
- Туга за мирною хліборобською працею;
- Сум за жертвами класової боротьби;
- Мотив кохання, що не забувається.

Завдання пошуково–дослідницького характеру.

1.Відшукайте й прокоментуйте зорові, слухові та інші образи й художні деталі, використані в новелі.

Зорові образи

Службові образи

Художні деталі

Сивий степ; важкий колос схилився до зем-лі; старий чорногуз; сірі, гарні очі, розпатланий чуб, ще	Сонце... крильцями дізік...»; дзвонити	сміється з мене бджіл: у мене коси,	«дізік, почали серпи;	Волосинки на нозі, волоссям обросли ноги – то сила; забрьохана колоша на штанях; японський одрізан; червона
--	--	-------------------------------------	-----------------------	---

<p>дитяче крайкована нами плахта з меню..; копит сонцем; степова запалена, засмажена дівчина Уляна); вишита мережка</p>	<p>обличчя; солдат... ляку; степ... хвилями; десть над ухом б'ється крильцями джміль, гуде; нерви уже не співають, а тільки дзвонять тихо: «Дзінь, дінь!..»; впало на дорогу її слово: - змінилася; шептали колоски; дзвонить у такт степу моє серце</p>	<p>хустка Уляни; дране коліно; чуб... розчісували уже другий рік дощі, сніги... Нюхові, запахові образи, смакові, дотикові Городи пахнуть полином, м'ятою п'яні гречки; вітер... теплий, ніжний гарячий вітер</p>
---	--	--

2. Поєднайте приклади художніх засобів з їх визначенням.

<p>Ранок, заплаканий у росах, молодий і трохи засоромлений сонцем</p>	<p>діалог</p>
<p>Міцні, рівні, сильні (ноги)</p>	<p>поетичне звертання</p>
<p>народ бойовий</p>	<p>метафора</p>
<p>Вирішив не снідять: хліба можна до служби Божої хоч рисочку до рота брати?!</p>	<p>пісні</p>
<p>Льогкі хліба, проноситься іскрою</p>	<p>іронія</p>
<p>Китиці, мов пучки калини очі сині – сині, мов льон</p>	<p>епитети</p>
<p>Ой що ж бо то за ворон...</p>	<p>інверсія</p>
<p>«Хочеш на коліна, до сонця?»</p>	<p>фразеологізми</p>

Дзвони, степе! П'яні жита, розступіться!

Риторичні питання

- Здрастуй! – і стала.
- Здорова будь, Уляно! – хотів посміхнутись і не міг.
порівняння

2. Визначте риси імпресіонізму в новелі Г.Косинки «В житах».

Орієнтовна

відповідь

Психологізм у змалюванні персонажів. (« ... Хотів посміхнутись і не міг: вона довго дивилась на мене, видно, думала, а коли її око впало на моє дроне коліно,... соромливо засміялась, тільки губи якось по – дитячому затремтіли, на колосок покотилася непомітно сльоза... Сині очі питали мене: «Хіба ти, Корнію, забув ясла коло чорного вола Зоряна?». Автор передає душевний стан героя, коли той раптом зустрів своє перше кохання, тепер уже далеку й неосяжну жінку, жінку, яка ще й досі його кохає, живучи з нелюбом.) Прагнення охопити найтонші зміни в настроях, миттєві враження. («Лягаю... «Японка» косо дивиться на дорогу, мої нерви приймають пісні поля і, здається, починають підспівувати самі; десь над ухом б'ється крильцями джміль, гуде, розсотує нерви, і мені до болю хочеться піймати його і задавить...» Герой у великому напруженні, адже дорогою хтось наближається; хоч він і звик до небезпеки, сприймає «пісні поля», одноманітний звук джмеля його дратує так, що хочеться скочити, знайти і задавити його..., щоб хоч якось розрадити напруження.)

- Особливий лаконізм прози. («- В жита! – Треба рушати!» «...Оглянув свою «шпоночку» - засунув її за пасок штанів, картуз – на очі, а стежкою чорногуза – в жита».) Ритмічність. («...Одкрасувались – наливаються, через тиждень – другий – копи, а зараз догорають; у мене почали дзвонити коси, серпи, а важкий колос схилявся до землі».)

- Багатство відтінків у змалюванні дійсності. (Стосунки Корнія й Уляни: «покотилась непомітно сльоза», « які вороги ми... Ні, Корнію, нам не так треба!», «Хай хоч один день буде наш!», «То, Корнію, зуби чортові, а не Дзюби!», «...а то ж нікуди не пускає...», «боязко, з тихою журбою, нагадувала», «перекривила». «тихо поцілувала», «повела бровою і засміялась».)
- Збільшена увага до кольорів і звуків, яскравих деталей. (Очі сині –сині, мов льон; божа коровка; шептали колоски; «я співають хочу...».)
- Уникнення соціальних проблем. (Ми не знаємо нічого конкретного про героя: ні його переконань, ні причини дезертирства; є лише окремі натяки. Герой просто хоче жити, радіти сонцю любити, і за це платить злигоднями й небезпекою дезертирського життя.)

III. Закріплення знань, умінь та навичок. Підсумкове слово вчителя.

Новела Г.Косинки «В житах» - це як зупинена мить, пошуки героєм порушеної гармонії. Він любить природу, тонко розуміє її красу. Любить жінку, життя в його різноманітних виявах, але змушений переховуватися від усіх, вовком бродить в степу. Бо він дезертир, якому незрозуміла, чужа й ворожа війна, від котрої він хоче втекти, котру хоче забути. Інколи йому доводиться й грабувати селян, бо життя в нього таке безвихідне. Сумною тінню лягає на душу згадка про людину, у розстрілі якої йому випало брати участь під час громадянської війни. Зустріч із дівчиною, яка стала чужою дружиною, але не забула його, ще більше розпалює в юнакові жагу до життя, бажання вистояти, вижити, адже світ – такий прекрасний. І читачам передається вітаїстичний пафос твору, прагнення до гармонії у світі й у душі.

IV. Підбиття підсумків уроку.

Інтерактивна вправа «Мікрофон»

- Прекрасним у творі Г. Косинки є ..., а потворним...

- Мене вразило...
- Найяскравіша деталь(образ) твору для мене - ...

V. Домашнє завдання.

Вміти характеризувати творчість Г.Косинки, аналізувати його новелу; знати ознаки імпресіонізму; підготувати повідомлення.